

“Mülki müdafiə” Fənni Üzrə İmtahan Suallarının Cavabları

1.Geofiziki təhlükəli təzahürlər. Onların baş vermə səbəbləri.

Zəlzələ- ən çox dağıdıcı qüvvəyə malik, ağılasıgmaz, idarə olunmaz təbii fəlakətdir. Zəlzələ deyildikdə yeraltı təkan və yer qatının titrəmələri, yer qatının və yaxud mantiyanın üst qatının sürüşməsi və parçalanması nəticəsində, böyük məsafələrə elastik dalğavari ötürmələr başa düşülür. Zəlzələlər qəflətən yaranan və tez yayılan fəvqəladə hallara aiddir. Bu zaman ərzində təxlyə və qabaqlayıcı tədbirlər görmək mümkün deyil. Zəlzələlərin tektonik, vulkanik, eləcə də uçqun və bəndlərin yarılması nəticəsində meydana çıxan törəmə zəlzələ növləri, sualtı zəlzələ, habelə yerə meteorit düşməsi və ya planetimizin digər kosmik obyektlərlə toqquşması nəticəsində baş verən zəlzələ növləri olur. Tarixdə ilk qeydə alınmış zəlzələ eramızdan 2050- il əvvələ aiddir. Son 500 il ərzində dünyada zəlzələlər nəticəsində 4,5 milyon insan tələf olmuşdur. Titrəyişin gücü (balı) Rixter, Merkali və s. şkalaları üzrə müəyyən edilir.

Vülkan püskürmələri- yer qatının kanalları və qatları üzərində yaranan, yer üzərinə lava, kül, zərərli qazlar, su buxarı və dağ cisimlərini püskürən geofiziki hadisəyə deyilir. Yer üzərində **522 fəaliyyətdə** olan vulkan qeydə alınb və bunlardan 20-40-ı hər il püskürür. Ən çox vulkan İndoneziyada, Yaponiyada, Mərkəzi Amerikadadır. Vulkanların püskürməsi zamanı əsas zədə yetirən faktorlar bunlardır: közərmiş lava, qazlar, tüstü, buxar, qaynar su, kül, dağ cisimlərinin qırıntıları, partlayış dalğası, lil və daş axınları. Maqma dedikdə, yer daxilində ərimiş, yüksək hərarətli, son dərəcədə közərmiş və qazlarla zəngin olan silikat maddə nəzərdə tutulur. Vulkan konusunun zirvəsində yerləşən kasa şəkilli və ya qıfa bənzər boşluğa vulkan krateri deyilir. Bəzən vulkan kraterləri su ilə dolaraq krater göllərinin yaranmasına səbəb olur. Vulkanın püskürməsi ilə mübarizənin üsulları:

- vulkanın vəziyyətini daim müşahidə etmək;
- təhlükəli ərazidən əhalinin vaxtında köçürülməsi;
- müdafiə bəndlərinin qurulması;
- lava və lil daşlı axınlarının axması üçün xüsusi kanalların tikilməsi;
- lavanın su ilə soyudulması;
- yaralanmış insanlara ilk tibbi yardımın göstərilməsi.

2.Geoloji təhlükəli təbii fəlakətlər. Onların baş vermə səbəbləri.

Sürüşmə- daimi donma zonasından kənarda təsadüf olunan və adətən dağ yamaclarında olan torpağın eroziyadan, suyun dağın ətəklərini yuması, yamacların titrəməsi və ya əlavə təsirə məruz qalması nəticəsində baş verən torpaq sürüşməsindən ibarət hadisədir. Torpaq axını xarakterli sürüşmələrin eni onlarla, uzunluğu isə yüzləriə metr ola bilər. Sürüşmələr uzun illər boyu tamamilə hərəkətsiz qaldıqdan sonra qısa müddətdə fəallaşa bilər ki, belə hallarda onların sürəti saatda onlarca metrə çata bilər. Axın sürüşmələri gilli, qumlu, yumşaq sarı torpaqlı dağ yamacları üçün səciyyəvidir və belə torpaq qatlarını leysan yağışları isladarkən baş verir. Respublikamızda ən çox sürüşmələrin olduğu yer Bayıl

zonasıdır. Sürüşmələrin qarşısını almaq üçün görülən tədbirlərdən ən vacibi həmin ərazilərdə çoxlu sayda ağacların əkilməsidir.

Sel- Çayların məcrası boyu özü ilə çoxlu (həcmnin 10-15%-dən artıq) bərk material (qum, çınqıl) gətirən və sıxlığı suyunkundan 1,5- 2 dəfə çox olan axındır. Sel hündürlüyü 20-40 sm olan dalğa şəklində saniyədə 20-30m sürətlə hərəkət edir və rast gəldiyi maneələrə hər kvadrat metrə onlarla ton güclə təsir göstərir. Sellərin 80-90%-i leysan mənşəlidir. Sel axınları yatağının mailliyi 6-20 dərəcə hüdudlarında olan dağ dərələri üçün səciyyəvidir. Belə sellər adətən onlarla dəqiqə, nadir hallarda isə 4-5 saat davam edir.

Qar uçuqları- Marxallar nisbi hündürlüyü 20-40 m-dən çox, mailliyi 25 dərəcə olan sahələrdə baş verir. Qar uçuqlarının sürəti saniyədə onlarla metrə, həcmi milyon kub metrə, maneələrə göstərdiyi təzyiq hər kvadrat metrə 100 tona çatır.(0,5 t/m² təzyiq qapı və pəncərələri qırır, 3 t/m² taxta tikililəri, 100 t/m² dağ binaları dağıdır) Sutka ərzində qarın qalınlığı 30 sm-ə çatan hallarda külli sürətdə iri qar uçuqları təhlükəsi meydana çıxır. Müdafiə üsulları, qar yağmış hündürlükləri atəşə tutmaqdır.

3. Meteoroloji xarakterli təbii hadisələr. Baş vermə səbəbləri.

Fırtına- Əsasən 9-11 bal arasında olub, böyük dalğaların əmələ gəlməsinə səbəb olur və güclü dağıdıcı gücə malikdir.

Qasırğa -Dolmuş buludlar arasında əmələ gəlir. Dairəvi şəkildə fırlanaraq Yer səthinə enir. Endiyi andan 30 m dərinliyində 40 -60 km məsafəni qət edə bilər.

Qasırğalar sulu və alovlu olurlar. Sürətləri 1200 km/saata çata bilər. Küləyin sürəti Bofort şkalası ilə ölçülür. Qasırğa vaxtı küləyin ölçülmüş ən yüksək sürəti 80 m/san (280 km/saat), dağıntıların kəmiyyətinə görə hesablanmış sürəti isə 110 m/san-dən artıqdır (400 km/saat). Burulğan zamanı isə küləyin ölçülmüş sürəti 115 m/san (420 km/saat), dağıntılarına görə hesablanmış sürəti isə 300 m/san-dən (1000 km/saat-dan) artıqdır. Küləyin belə yüksək sürətə çatması üçün xüsusi yerli şərait olmalıdır, məsələn, qasırğa düzənliklər üzərində yaranır.

Tufan -Küləyin sürəti 0 –dan səs sürətinə qədər ola bilər. 1946- cı ilə kimi 12 ballıq şkala ilə, 1946-cı ildən isə 18 ballıq şkala ilə ölçülür. Tufanlar əsasən atmosferdə baş verən siklon hadisələri nəticəsində yaranır. Bu zaman küləyin sürəti 26- 31 m/san arasında olur. Atlantik okeanında tufanların sürəti hətta 241,5 m/san –yə çatır. Küləyin dağıdıcı təsiri onun sürətindən asılı olur və şərti olaraq ballarla belə ifadə edilir: 1 baldan kiçik, 18÷32 m/san – zəif dağıntılar törədə bilər; 1 bal, 33÷49 m/san - mülayim; 2 bal, 50÷69 m/san – xeyli dağıdıcı; 3 bal, 70/92 m/san – güclü dağıdıcı; 4 bal 98÷116 m/san – dəhşətli dağıdıcı.

Dolu -Atmosfer yağıntılarının bir növüdür. Bulud daxilində qar topalarının hərəkəti nəticəsində yaranır. Tərkibində buz kristalları ilə bərabər soyuq su damcıları olur və buz qatı ilə örtülür. Ölçüsü 5mm-dən 55mm-ə qədərdir.

4. Hidroloji və Dəniz hidroloji təzahürlər. Onların baş vermə səbəbləri.

-suların yüksək səviyyəsi (daşqın, subasma);

-yeraltı suların daşqınları (əsasən buzlar əriyən vaxt);

-yağış daşqınları;

-maneə və əngəllər (çay mənsəbində xırda buzların toplaşaraq sıxlıq yaratması);

-suyun aşağı səviyyəsi.

-tayfunlar, sunamilər (qravitasiyalı dəniz dalğası), güclü dalğalar(5 bal və daha yüksək), dəniz səviyyəsinin güclü ləngəri, erkən buz örtüyü və ya hərəkətsiz qalın buz qatı, gəmi və liman tikililərinin buzlaşması, sahil buzlarının qopması.

Daşqınlar, subasmalar –çaylarda, göllərdə, dənizlərdə su səviyyəsinin qalxması nəticəsində yerin xeyli ərazilərinin müvəqqəti olaraq su basmasıdır. Bütün fəlakətlər arasında təkrar olunma sayına görə, ərazinin əhatə dairəsinə və illik iqtisadi ziyanın həcminə görə daşqınlar ön yeri tutur. Daşqınlar kiçik, böyük, mühüm və faciəli olur.

Kiçik daşqınlar düzənlik çaylarına xarakterikdir. **10-15 ildən** bir olur.

Böyük daşqınlar çay vadilərinin ətrafında böyük sahələrin su basmasına gətirir.

20 -25 ildən bir baş verir.

Mühüm daşqınlar bütöv çay hövzələrini əhatə edir. **50 -100 ildən** bir təkrar olunur. Kənd təsərrüfatı sahələrinin 70%-i su altında qalır.

Faciəli daşqınlar bir və yaxud bir neçə çay sistemlərinin geniş sahələrini su basır.

100 -200 ildən bir baş verir və 70%- dən artıq kənd təsərrüfatı sahələri, şəhərlər, yollar və s. su altında qalır.

Sunamilər-ən təhlükəli təbii dəniz hidroloji hadisəyə aid edilir, yapon dilindən **“körfəzdə hündür dalğa”** kimi tərcümə olunur. Sunami sualtı və sahiləni zəlzələlər nəticəsində yaranan dəniz dalğalarının bir növüdür. Okeanın dibinin qalxması, enməsi zamanı sahilə qəflətən qeyri –adi hündür ləpələr peyda olur.

Sunamilər torpağın tektonik hərəkətindən, sualtı vulkanların püskürməsindən, okeanda böyük torpaq hissələrinin çökməsindən, yeraltı sürüşmələrdən yaranır.

5. Yolxucu xəstəliklər, törədicilərə onların vurduğu ziyan.

Epidemiya –kəskin yolxucu xəstəliklərin sürətlə və geniş halda insanlar arasında yayılmasına epidemiya deyilir. Epidemik xəstəliklər ilkin yoluxma ocaqlarından ətrafa müxtəlif yollarla və vasitələrlə geniş yayıla bilər. Yolxucu xəstəliklərin törədiciləri mikroblardır. Onlara aiddir: bakteriyalar, viruslar, riktersiyalar və göbələkciklər. Xəstəlik müxtəlif yollar və vasitələrlə keçir: tənəffüs orqanları vasitəsilə, yoluxmuş ərzaq məhsullarından, alafdan və sudan istifadə edərkən, yoluxmuş əşyalara toxunarkən, xəstə adamlar və heyvanlarla təmasda olarkən, xəstəlik daşıyıcı həşərat və gənələr dişləyərkən.

Epizootiya –rayonda və ya ölkədə, bəzən isə bütün qitədə heyvanlar arasında xəstəliyin geniş yayılmasına deyilir. Zərərvericilərin geniş yayılması da xalq təsərrüfatına, xüsusən də meşə və kənd təsərrüfatına ciddi ziyan vurur. Eyni zamanda insanların məhvinə də gətirib çıxarır. Məsələn, son bir neçə ildə yayılmış quş qripi xəstəliyi bəzi yerlərdə insanların məhvinə səbəb oldu. 2005-2010-cu illərdə quş qripi nəticəsində dünyada yüzlərlə adam məhv olmuşdu.

Epifitotiya –bitki xəstəliklərinin yayılmasından ibarətdir və əsasən bu xəstəliklərlə səciyyəvidir: dənli bitkilərin pas xəstəliyi, çəltiyin göbələkcik xəstəliyi, fitoftoroz, yaxud kartof çürüməsi- kartofun yarpaq, budaq və kökünü çürüdən ən zərərli göbələkcik xəstəliyi və c. Müxtəlif kimyəvi maddələrdən düzgün istifadə edilməməsi nəticəsində də bitkilər məhv ola və ya xəstəliklərə məruz qala bilər. Infeksiyon xəstəlik ocağı yaranarkən yoluxmuş ərazidə insanların, heyvanların və

bitkilərin mühafizəsi üzrə tədbirlər müvafiq orqanlar tərəfindən, o cümlədən də dövlət sərhədlərində gömrükxanalar tərəfindən yerinə yetirilir.

6. Mülki müdafiə ilk dəfə hansə ölkədə yaranıb? Azərbaycan Respublikasında MM-ə ilə bağlı hansı əsasnamə, qanunlar və qərarlar qəbul olunub?

Mülki müdafiə ilk dəfə Fransanın Paris şəhərində 1931-ci ildə general Sant Pol tərəfindən, bir qurum kimi yaradılmışdı. 3 noyabr 1993-cü il tarixindən Azərbaycan Respublikası bu təşkilatın üzvidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 1992-ci il iyulun 31- də “ Azərbaycan Respublikasının Mülki müdafiəsi haqqında Əsasnamə”-nin təsdiq edilməsi barədə 73 sayılı və 1998- ci il aprelin 18- də “Mülki müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (30 dekabr 1997- ci il, № 420- İQ) tətbiq edilməsi barədə 700 sayılı fərmanı imzalamışdır. 30 aprel 1992-ci il tarixli FH –in qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə“ Azərbaycan Respublikasında Dövlət siyasəti haqqında” Nazirlər Kabinetinin 339 nömrəli, “Əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri haqqında” 29 dekabr 1992 –ci il tarixli 700 nömrəli qərarı. Azərbaycan Respublikası FHN-nin Mülki müdafiə Qoşunları haqqında əsasnamə(29 dekabr 2006-ci il № 511) qəbul edilmişdir. Yeni Əsasnamə və Qanunda Azərbaycan Respublikasında Mülki müdafiənin əsas məqsəd və vəzifələrini habelə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, ictimai təşkilatların, eləcə də məsul şəxslərin və bütün vətəndaşların mülki müdafiə üzrə vəzifələri müəyyən edilmişdir.

“Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci iltaxli, 193 nömrəli qərarının tələbləri:

Dövlət və qeyri-dövlət ali, orta ixtisas məktəbi tələbələrinə, texniki peşə və ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinə mülki müdafiənin öyrədilməsi.

-Mülki müdafiə fənni – ali məktəblərdə əyani, qiyabi və axşam şöbələrinin bütün tələbələrinə öyrədilməsi məcburi olan fənlər sayılır və tədris planlarına xüsusi fənlər kimi daxil edilir.

7. Fövqəladə hallarla mübarizədə Dövlət orqanları və onların vəzifələri.

Mülki müdafiə ərazi-istehsalat prinsipi üzrə təşkil edilir. Bu, o deməkdir ki, mülki müdafiənin bütün tədbirləri həm icra hakimiyyəti xətti üzrə, həm də istehsalat və digər təsərrüfat fəaliyyətinə rəhbərlik edən nazirlik və idarələr xətti üzrə planlaşdırılır və yerinə yetirilir.

Yeni Qanuna və Əsasnaməyə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında Mülki Müdafiə işinə ümumi rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Müdafiəsinə Respublikanın Baş Naziri bilavasitə rəhbərlik edir və mülki müdafiənin qarşısında duran vəzifələri həyata keçirməyə daim hazır olması üçün məsuliyyət daşıyır. Mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq və həyata keçirməsini təşkil etmək, habelə icraya nəzarət məqsədilə Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi gündəlik rəhbərlik edir. Yerlərdə mülki müdafiəyə bilavasitə aşağıdakılar rəhbərlik edirlər:

-Naxçıvan Muxtar Respublikasında–Muxtar Respublikasının Milli məclisinin sədri;

-Şəhərlərdə, rayonlarda, kənd və qəsəbələrdə -müvafiq icra hakimiyyəti başçıları və onların nümayəndələri;

-təsərrüfat birliklərində və obektlərdə -onların rəhbərləri və sahibkarları.

Mülki müdafiənin vəziyyəti üçün həmin şəxslər tam məsuliyyət daşıyırlar və bu, onların vəzifə borcuna daxildir. Onların rəhbərliyi qərargah, xidmətlər və başqa dövlət orqanları vasitəsilə yerinə yetirilir.

Mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq, həmin plandan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsini təşkil etmək və onların icrasına nəzarət üçün yerlərdə mülki müdafiə qərargahları yaradılır. Mülki müdafiə sistemində təsərrüfat obyektləri (müəssisələr) mühüm yer tutur. Təsərrüfat obyektləri (müəssisələr) mülki müdafiənin təşkilində vacib rola malikdir və əsas mərhələdir.

Bütün mülki müdafiə tədbirlərinin bünövrəsi məhz burada qoyulur. Obyekt dedikdə idarə, müəssisə, təhsil müəssisəsi və digər müəssisələr nəzərdə tutulur.

8. Azərbaycan Respublikasının FHN-nin Mülki Müdafiə üzrə əsas vəzifələri.

Mülki müdafiə üzrə dövlət funksiyalarını Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyinin orqanları yerinə yetirir. Buraya bütün idarəetmə orqanları, müxtəlif mülkiyyət formalarına aid olan birliklər, müəssisələr, idarələr, təşkilatlar və digər obyektlər, onların qüvvə və vasitələri daxildir. Onlar sülh və fəvqəladə hallarda respublikanın bütün ərazisində mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təşkil edirlər.

-fövqəladə halların nəticələrindən əhalinin və təsərrüfat obyektlərinin mühafizə edilməsi;

-sülh və müharibə dövrlərində admların həyatı, sağlamlığı üçün təhlükə yarandığı barədə və belə şəraitdə davranış qaydaları haqqında əhalinin vaxtında xəbərdar edilməsi;

-fövqəladə halların nəticələri aradan qaldırılarkən qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi;

-FHN-nin orqanlarının rəhbər heyətinin, idarəetmə orqanları və qüvvələrinin fəvqəladə hallarda mühafizəyə və fəaliyyət üsullarının əhaliyə öyrədilməsinin təşkili;

-sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda təsərrüfat sahələrinin, müəssisələrinin, idarə və təşkilatların sabit fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin, xüsusən də mülki müdafiənin mühəndis -texniki və digər tədbirlərin hazırlanmasında, həyata keçirilməsində iştirak etməkdir.

Sadalanmış vəzifələrin hamısı vacibdir və kompleks həll edilməlidir.

9. Sülh mənşəli Fəvqəladə hallarda fəaliyyət göstərən Dövlət sistemi və vəzifələri.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1992-ci il 30 aprel tarixli 239 sayılı qərarı ilə “ Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi” yaradılmış, onun tərkibini, vəzifələrini, fəaliyyət qaydalarını müəyyən edən Əsasnamə və digər normativ sənədlər təsdiq edilmişdir. Bu sistem ərazi üzrə Respublikanın bütün şəhər, rayon və digər yaşayış məntəqələrini; təsərrüfat sahələri üzrə isə bütün nazirlikləri, dövlət komitələrini, baş idarələri və hər cür iqtisadiyyat obyektlərini əhatə edir.

Səlahiyyət dairələrinin vəzifələri bunlardır:

-ətraf mühitdə və təhlükə potensialı obyektlərdə müşahidə və nəzarəti təşkil etmək;

-yarana biləcək vəziyyəti proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək;

-fövqəladə hadisələrin qarşısını almaq üçün profilaktik tədbirlər görmək;

-fövqəladə halların qarşısını almaq və nəticələrini zəiflətmək məqsədilə profilaktik tədbirləri görmək, xilasetmə işləri aparmaq üçün qüvvələr hazırlamaq, zərər çəkmiş əhaliyə yardım üçün lazımı maddi-texniki vəsait ehtiyatları yaratmaq;

-fövqəladə hallar barədə xəbər və məlumatların bütün əhaliyə vaxtında çatdırılmasını təmin etmək;

-fövqəladə hadisələrin aradan qaldırılması işini təşkil etmək və ona rəhbərlik etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, fövqəladə komissiyalar daimi fəaliyyət göstərən komissiyalardır; onlar həmişə hazır olmalı, lazım gəldikdə dərhal fəaliyyəti təşkil etməlidirlər.

10. Mülki Müdafiə xidmətləri, qüvvələri, onların təyinatı və yaradılması.

Mülki müdafiə qüvvələri mülki müdafiənin qoşun hissələrindən, ştatlı qəza-xilasetmə dəstələrindən, hərbiəşməmiş mülki müdafiə dəstələrindən, həmçinin nazirliklərin, baş idarələrin və icra hakimiyyəti başçılarından tabeliyində qalmaqla xüsusi mülki müdafiənin vəzifələrinin yerinə yitirilməsinə cəlb olunan müxtəlif dəstələrdən, təşkilatlardan və idarələrdən ibarətdir.

Mülki müdafiə qüvvələri FH-in nəticələrini aradan qaldırarkən QX və DTİ yerinə yetirmək, bu işləri təmin etmək, eləcə də mülki müdafiə üzrə başqa vəzifələri icra etmək üçündür. Mülki müdafiə qüvvələrinin əsasını hərbiəşməmiş dəstələr təşkil edir. Bunlar sülh və müharibə vaxtı yerinə yetiriləsi tədbirlərdə iştirak edən mülki müdafiə qüvvələrinin sayca ən böyük hissəsidir.

Xatırladaq ki, mülki müdafiə dəstələri ərazi –istehsalat prinsipi üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasında, rayonlarda, şəhərlərdə, obyektlərdə və yaşayış məntəqələrində yaradılır.

Mülki müdafiə dəstələri tabeliyinə və məqsədinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

Tabeliyinə görə - ərazi dəstələri və obyekt mülki müdafiə dəstələri.

Yerinə yetirdikləri vəzifələrə görə - obyektlərdə ümumi məqsədli mülki müdafiə dəstələri, xidmət dəstələrin (xüsusi məqsədli dəstələr), kimyəvi təhlükəli obyektlərdə işə ixtisaslaşdırılmış dəstələr yaradılır.

Ümumi məqsədli dəstələr zədələnmə ocağında xilasetmə işləri aparmaq, təbii fəlakətlərin və istehsalat qəzalarının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün nəzərdə tutulur.

Mülki müdafiə xidmət dəstələri – xüsusi təyinatlı dəstələr kəşfiyyat, tibbi yardım, yanğınsöndürmə, rabitə, dozimetrik və kimyəvi nəzarət və s. xidmət dəstələri sayılır.

11.Sülh dövründəki Fövqəladə Hallar və Dövlət sisteminin müxtəlif rejimdə iş fəaliyyəti.

Hər cür təbii fəlakət və istehsalat qəzası nəticəsində yaranan vəziyyətə sülh dövründəki fəvqəladə hallar deyilir. Belə hallarda əhalinin normal həyat fəaliyyəti pozulur, onların nəticələri isə adamlara, ətraf mühitə və təsərrüfat obyektlərinə ciddi zərər yetirə bilər. Yaranan vəziyyətdən asılı olaraq Dövlət fəaliyyət sistemi müvafiq daimi Fəvqəladə Hallar Nazirinin qərarı əsasında üç müxtəlif rejimdə işləyə bilər:

Birinci rejim- gündəlik fəaliyyət Respublikanın ərazisində, o cümlədən də rayonda (obyektdə) sənaye–istehsalat fəaliyyəti, radiasiya-kimyəvi şərait, həmçinin seysmik, hidrometroloji, sanitariya–epidemiya vəziyyət normal olan hallarda. Bu zaman rayonlarda, obyektlərdə planlı surətdə ətraf mühitə potensiallı obyektlərdə daimi müşahidə aparılır, ehtimal edilə bilən fəvqəladə halların qarşısını almaq, əhaliyə müvafiq proqramlar əsasında mühafizə və s. digər hazırlıq işləri görülür;

İkinci rejim- yüksək hazırlıq rejimidir, bu rejimə fəvqəladə hallar baş verəcəyi barədə proqnoz alınarkən, normal istehsalat fəaliyyəti, radiasiya, kimyəvi şərait, epidemiya vəziyyət və s. pisləşərkən keçilir.

Üçüncü rejim – sistem bu rejimə fəvqəladə hallar baş verərkən və onların nəticələri aradan qaldırılarkən FHN-nin müvafiq orqanları və daimi komissiyasının qərarı ilə keçirilir. Bu zaman:

- əhalinin mühafizəsi təşkil edilir;
- qüvvə və vasitələr fəlakət yerlərinə gətirilir və xilasetmə işlərinə cəlb edilir;
- baş vermiş fəlakətlərin nəticələri aradan qaldırılır;
- ətraf mühitdə şəraitin dəyişməsinə daimi və ciddi nəzarət qoyulur.

12. Sülh dövründəki fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması ardıcılığı və rəhbər orqanların vəzifələri.

Fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə xilasetmə işlərinə bilavasitə rəhbərlik aşağıdakı orqanlar tərəfindən həyata keçirilir:

- nəticəsi ancaq bir istehsalat binasını əhatə edən qismən fəvqəladə hallar zamanı-obyekt fəvqəladə hallar komissiyası;
- nəticəsi ancaq bir obyektin ərazisini əhatə edən obyekt miqyaslı fəvqəladə hallar zamanı lazımi hallarda rayon(şəhər) və sahə fəvqəladə komissiyalarının operativ qrupları da iştirak etməklə, obyekt fəvqəladə hallar komissiyası;
- nəticəsi rayonun (şəhərin) ərazisini əhatə edən yerli FH zamanı- Respublika Fəvqəladə Hallar Nazirliyi;

Fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması işləri adətən aşağıdakı ardıcılıqla təşkil edilir:

- istehsalatdakı işçilərin və təhlükə yaranan sahələrdə əhalinin xəbərdarlıq edilməsi və mühafizə olunması; bu işi obyektə yaradılmış məhdud xəbərdarlıq sistemindən istifadə etməklə növbətçi-dispetçer müəyyən olunmuş qaydada yerinə yetirilir.
- qəzanın məhdudlaşdırılması və ən təcili xilasetmə işlərinin görülməsi;
- fəlakətin miqyasını, onun törətdiyi təhlükənin xarakterini və s. təyin etmək üçün kəşfiyyatın təşkili;
- xilasetmə işlərinə cəlb ediləcək qüvvə və vasitələrin müəyyənləşdirilməsi, onların hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- xilasetmə işləri aparmaq üçün qərar qəbul edilməsi və işlərin təşkili;

-obyektin istehsalat fəaliyyətinin (əhalinin normal həyat fəaliyyətinin) bərpa olması.

Istehsalat qəzaları və təbii fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırarkən xilasetmə işlərinin aparılması qaydaları digər müvafiq hallarda olduğu kimidir.

13. Zəlzələ.Onun növləri və baş vermə səbəbləri.

Zəlzələ - yerin təkində süxurların yerdəyişməsi sayəsində , yer qabığının müəyyən sahələrinin titrəməsidir. Zəlzələ tektonik, vulkanik, eləcə də uçqun və bəndlərin yarılməsi nəticəsində meydana çıxan törəmə zəlzələ növləri, sualtı zəlzələ, habelə yerə meteorit düşməsi və ya planetimizin digər kosmik obyektlərlə toqquşması nəticəsində baş verən zəlzələ növləri olur.

Tektonik zəlzələ daha tez-tez baş verir. Tektonik zəlzələ-yer qabığının dərinliklərində litosfer tavalarda baş verən çatlar və yerdəyişmələr nəticəsində meydana çıxan yeraltı təkanlardan və ya yer səthinin tərpənməsindən ibarətdir. Zəlzələ zamanı çox güclü enerji meydana çıxır və elastik seysmik dalğalar şəklində ətrafa yayılır. Zəlzələ gücünü və xarakterini səciyyələndirən əsas parametrlər – zəlzələnin maqnitudası, zəlzələ ocağının dərinliyi və yerin səthində zəlzələ enerjisinin intensivliyidir. Respublikamızın bütün ərazisi zəlzələ təhlükəli (seysmik) zona sayılır. 1989-cu ildə hazırlanmış sonuncu xəritəyə görə, ərazimizin hər yerində 8 baladək, Şamaxı- İsmayilli, Şəki -Balakən, Gəncə -Göygöl və Naxçıvan MR ərazisi isə 9 baladək zəlzələ ehtimallı zonalar sayılır. Belə zonalar ərazimizin 1/4 qədərini təşkil edir, burada əhalinin təxminən 20%-i yaşayır. Zəlzələ 12 ballıq şkala ilə ölçülür.

Maqnituda – zəlzələnin törətdiyi elastik dalğaların enerjisini xarakterizə edən, 0-dan 8,5-ə qədər həddə dəyişən enerjiyə münasib olan şərti kəmiyyətdir. Zəlzələnin maqnitudasını ölçmək üçün Rixter şkalasından istifadə edilir ki, bu şkalada hər bir vahid özündən əvvəlki vahidə nisbətən titrəyiş enerjisinin yüz qat artığına müvafiqdir.

Zəlzələ ocağının dərinliyi-müxtəlif seysmik rayonlarda 0-dan 700 km-dək dəyişə bilər.

Yer səthində zəlzələ enerjisinin intensivliyi 12 ballıq şkala üzrə ölçülür; gücünə(intensivlitinə görə) müvafiq olaraq zəlzələlər belə adlanır: hiss edilməyən, çox zəif, zəif, mülayim, xeyli güclü, güclü, çox güclü, dağıdıcı, dəhşətli, məhvəddici, fəlakət, güclü fəlakət.

14. Yanğın. O hansı hallarda baş verə bilər? İnsanlara təsir edən amillər.

Yanğın –səhlənkarlıq üzündən, bəzən də istehsalat qəzası və təbii fəlakət nəticəsində və s. baş verir. Yanma ilə yanaşı müəyyən zaman və məkan hüdudunda inkişaf edən kütlə və istilik mübadiləsi təzahürlərini özündə əks etdirən mürəkkəb fiziki-kimyəvi prosesdir. Bu təzahürlər qarşılıqlı əlaqəlidir və yanğının parametrləri, yəni yanıb qurtarma sürəti, hərarəti və s. ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda əksəriyyəti təsadüfi xarakter daşıyan bir sıra şərtlərlə müəyyən edilir.

Kütlə və istilik mübadiləsini, hər hansı yanğın üçün, onun ölçülərindən və baş vermə yerindən asılı olmayan səciyyəvi ümumi təzahürlər adlandırırlar. Yalnız müxtəlif üsullarla yanmanın ləğv edilməsi, onların kəsilməsinə gətirib çıxara bilər.

Yanğın zamanı bu prosesi uzun müddət idarə etmək mümkün olmadığından böyük miqdarda maddi itkilərlə nəticələnir.

Ümumi təzahürlər, qeyri-tipik təzahürlərin baş verməsinə səbəb ola bilər. Onlara aiddir: partlayışlar; texnoloji qurğuların və aparatların, həmçinin tikinti konstruksiyalarının deformasiyası və uçulması; çənlərdə neft məhsullarının qaynaması və ya ondan atılması və digər təzahürlər.

Qeyri-tipik təzahürlərin baş verməsi və davam etməsi yanğınlarda müəyyən münbit şərait yaranan zaman mümkündür. Belə ki, tikinti konstruksiyalarının deformasiyası və ya uçulması yalnız binalarda və ya açıq istehsalat qurğularında ən çox böyük davamiyyətli yanğınlar, neft məhsullarının qaynaması və ya atılması isə yalnız qara və sulu neft məhsullarının yanması və ya su yastığının (məhsulun altında yığılmış suyun) mövcudluğu və s. zamanı baş verir. İnsanların həlak olması, termiki xəsarət alması, yanma maddələri ilə zəhərlənməsi və kütləvi insanlar toplaşan obyektlərdə çaxnaşmanın baş verməsi və s. yanğınlarda baş verən təzahürlərdir. Onlar da həmçinin qeyri-tipikdir, çünki yanğın müşayiət edən ümumi təzahürlər daha önəmlidir. Bu insanlarda böyük psixoloji gərginliyə və hətta stress vəziyyətinə səbəb olan xüsusi təzahürlər qrupudur.

Respublikamızda və digər inkişaf etmiş ölkələrdə aparılan yanğınların statistik qeydiyyatı, müxtəlif təyinatlı binalar üzrə yanğınların təhlükəli amillərindən dəymiş maddi ziyanın və insanların tələfatının təxmini bölüşdürülməsini aydınlaşdırmağa imkan verir. Yanğının təhlükəli amilləri dedikdə, onların təsiri insanların xəsarət almasına, zəhərlənməsinə və ya tələf olmasına, eləcə də maddi dəyərlərin məhv olmasına (zədələnməsinə) səbəb olanlar başa düşülür. Yanğın üç hal mövcud olduqda baş verir: hava, yanar maddə və od mənbəyi. Bunlardan biri olmazsa yanğının baş vermə ehtimalı mümkün deyil.

Yanğının insanlara təsir edən təhlükəli amilləri aşağıdakılardır:

- açıq alov və qılgıncılar;
- ətraf mühitin və əşyaların yüksək temperaturu;
- zəhərləyici yanma maddələri, tüstü;
- oksigen çatışmazlığı;
- tikinti konstruksiyalarının, aqreqlərin və qurğuların uçulub düşən hissələri, həmçinin partlayışların təhlükəli amilləri.

15. Neft-qaz müəssisələrində və daşınmasında baş verən yanğınlar, qəzalar.

Neftçixarma obyektlərində, neft mədənlərində və kəşfiyyat qazmaları zamanı yanğın təhlükəsi daha yüksəkdir. Belə hallarda qumun və ya çınqıl hissəciklərinin metal konstruksiyalara sürtünməsindən törəyən qılgıncım nəticəsində neft və ya qaz fontanı alışır. Belə hallar adətən quyunun ağzını kip örtmək mümkün olmadıqda baş verir. Bu zaman ölümlə nəticələnən bədbəxt hadisələr və çox böyük maddi itkilər baş verə bilər.

Nəqliyyat sahəsində qəzalar ən çox baş verən hadisələrdəndir. Hazırda mövcud olan hava, dəmir yolu, su, avtomobil, boru kəməri, habelə kosmik nəqliyyat növləri arasında avtomobil nəqliyyatı qəzaların sayına görə birinci yeri tutur. Respublikamızda nəqliyyat vasitələri ilə hər il on miyonlarla ton yüklər daşınır ki, bunların da 28%-i dəmir yol, 38%-i avtomobil, 13%-i dəniz

nəqliyyatının və 21%-i boru kəmərlərinin payına düşür. Qəza və partlayış zamanı tutumların, sistemlərin, digər qabların və texnoloji boru kəmərlərinin deformasiyaya uğraması və ya dağılması nəticəsində güclü təsirli zəhərli maddələrin kənara sızması nəinki müəssisənin ərazisində, həm də yaxınlıqdakı yaşayış məntəqələrində ətraf mühitin, o cümlədən də havanın, suyun zəhərlənməsinə, insanların, heyvanların və bitkilərin ciddi xəstəliklərinə və məhvinə gətirib çıxarır.

Fövqəladə qəzalar arasında texnogen fəlakətlərin orta payı 15-20% civarındadır. Bunlar daha çox magistral boru kəmərlərində, dəmiryolu nəqliyyatında, çeşidli mədənlərdə olan qəzalardır. Son 10 il ərzində dünyada belə olayların sayı təkcə neft kəmərlərində 20 minə ötmüşdür. Bunun sonu olaraq millionlarla ton neft israf olmuş, torpaqlar yayarsız olmuş, hava yanğınlar üzündən çirklənmişdir. Dəmiryolu nəqliyyatında qəzaların sayı çoxalmaqdadır. Demək olar, gündə bütün dünyada 8-15 bu kimi qəzalar baş verir. Ən təhlükəlisi də, neft, kimyavi maddələrlə dolu olan vaqonlardakı qəzalardır. Sənaye və nəqliyyatda qəzaların baş vermə səbəbi avadanlıqların köhnəlməsi, işçilərin işlərinə biganə yanaşması, təhlükənin qarşısını alan avadanlıqların olmaması, istehsalın çağdaş normalara uyğun olmaması, qanunların olmaması və bu kimi başqa amillərdir. Ümumiyyətlə nəqliyyatda və sənayedə baş verən qəza və fəlakətlər ətraf mühit üçün və insan sağlamlığı üçün təhlükəlidir. Bunların sonu hətta bərpa oluna bilməyən ekologiyaın dağılması baş verə bilər.

-nəqliyyatda ZM –in ətrafa yayılması ilə müşayiət edilən qəzalar. Bakı, Sumqayıt dəmir yol stansiyaları, Biləcəri stansiyası xüsusən böyük təhlükəli zona hesab olunur;

-tez alışan maddələr istehsal, emal olunan və saxlanılan obyektlərdə yanğınlar (partlayışlar). Respublikamızda 850-dən artıq belə obyekt var. Bakı, Sumqayıt neft emalı və neft kimyası müəssisələri, neft-qaz mədənləri və neft bazaları xüsusən təhlükəlidir;

-nəqliyyat vasitələrində yanğın və partlayışlar;

-hidrodinamik qəzalar –su qurğuları qovşaqlarında bəndlərin dağılması və fəlakətli daşqın zonalarının yaranması.

16. Texnogen xarakterli FH-ın baş vermə səbəbləri.

Texnogen xarakterli fəlakətlər hallar dedikdə ümumilikdə, insanın sənaye və təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olan qəza və fəlakətlər nəzərdə tutulur.

Elmi-texniki tərəqqi inkişaf etdikcə, onun nailiyyətləri artdıqca ortaya çıxan texnogen mənşəli fəlakət və hadisələrin sayı da artmış olur. Təbiətdə baş verən fəlakətlər, həmçinin sayca çoxalan texnogen mənşəli qəzalar insanları bu barədə daha çox düşünməyə vadar edir. Son illərdə sayı bir neçə dəfə artan texnogen mənşəli qəzalar nəticəsində çox sayda insan həyatını itirmiş və xəsarətlər almışdır.

Dünyada baş verən texnogen mənşəli fəlakətlər hadisələrin 2/3 hissəsi nəqliyyatda baş verən qəzalarla xarakterizə olunur. Yerdə qalan digər üçdə bir hissəni sənaye və enerji obyektlərində baş verən ən iri həcmli yanğınlar və digər texnogen fəlakətlər təşkil edir

Texnogen xarakterli fəvqəladə hallara radiasiya, yanğınlar, partlayışlar bina və qurğuların uçması, kimyəvi, radioaktiv və bioloji təhlükəli maddələrin tullantısı ilə əlaqədar qəzalar, elektroenergetika sistemlərində, həyat təminatlı kommunal sistemlərdə, hidrodinamik qurğularda, neft və qaz hasilatı və emalı obyektlərində, magistral boru kəmərlərində qəzalar, nəqliyyat qəzaları və s. hadisələr daxildir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yüksək dərəcədə texnogen təhlükələr mövcuddur ki, bunlar da müxtəlif növ FH-ın başlıca mənbələridir.

Bunların əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

-istehsalat sahələrində təhlükəsizliyin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizminin zəifləməsi; respublikada iqtisadiyyatın strukturca yenidən qurulması prosesinin uzanması nəticəsində istehsalatın bütün sahələrində əmək və texnoloji intizamın, habelə istehsalatda qəzaya qarşı davamlılıq tədbirlərinin zəifləməsi;

-bəzi sənaye sahələrində istehsalat vasitələrinin, xüsusən də texnoloji avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin, əsas istehsalat fondlarının yol verilməz dərəcədə, bir sıra hallarda 90% və daha artıq aşınması;

-sənaye istehsalında təhlükəsizlik texnikasının, xammalın və hazırlanan məhsulun keyfiyyətə kəskin sürətdə aşağı düşməsi;

-istehsalatda təhlükəli, zərərli amilləri aşkar və nəzarət edən cihazların, belə amillərdən kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrinin kifayət qədər hazırlanması və onların keyfiyyətsiz olması;

-ölkədə həyat fəaliyyətinin təmin olunması sahələrində aparılan əsaslı və tətbiqi tədqiqatların keyfiyyətinin aşağı olması;

-partlayış, yanğın, kimyəvi, radiasiya, bioloji təhlükəli maddələr və texnologiyalardan istifadə edilməsinin miqyasca genişlənməsi;

-potensial təhlükəli istehsalat və obyektlərin vəziyyətinə nəzarət və müşahidənin kifayət dərəcədə olmaması;

-qəza və fəlakətlərin aradan qaldırılması üçün lazımi həcmdə ehtiyatların olmaması;

-FH-ın baş verməsi ehtimalı olunan zonalarda sosial problemlərin yaranması.

17. İri istehsalat qəzalarının yaranma səbəbləri.

İstehsalat qəzaları, o cümlədən də iri qəzalar-sənayenin, elmi texniki tərəqqinin coşqun inkişafı, istehsalatda texnologiyaların durmadan dəyişməsi, nəhəng enerji və yüksək sürətlərdən istifadə edilməsi ilə xarakterizə olunan, əsrimizə aid olan və tez-tez baş verən hadisələrdəndir.

İstehsalat qəzalarının baş vermə səbəbləri öyrənilərkən məlum olur ki, ilk baxışda bu səbəblərin çox müxtəlif görünməsinə baxmayaraq mahiyyətə onları iki qrupa bölmək mümkündür:

1 qrup –müəssisələri layihələşdirən bəzi mütəxəssislərin təhlükəsizlik texnikasının tələblərinə kifayət dərəcədə məsuliyyətlə yanaşmaması, eləcə də bir sıra səhvlərinin bu tələblərin yrinə yrtirilməsinə səhlənkər münasibəti, partlayış və tezəlişmə təhlükəli sahələrə daimi nəzarətin olmaması;

2 qrup -səbəblər isə təbiətin bütün hadisələrinin tam sürətdə öyrənilməməsi ilə şərtləşir. Məsələn, bəzən (hətta təhlükəsizlik texnikası qaydalarına əməl olunan

müəssisələrdə) məlum olur ki, müxtəlif kimyəvi maddələr müəyyən miqdarda və şəraitdə şiddətli reaksiyaya qoşularaq partlayış və ya özbaşına alışma törədib. Özü də belə kimyəvi reaksiyaların mümkünlüyü barədə nəinki bu müəssisədə, hətta nüfuzlu elmi müəssisələrdə belə, heç bir təsəvvür olmur. Nəticədə, elmi biliklərin bu üsulla əldə edilməsinin arzuolunmazlığına baxmayaraq yeni, əvvəllər məlum olmayan təbiət hadisəsi aşkar edilir.

Istehsalat qəzaları xarici təbii amillərin, o cümlədən təbii fəlakətlərin, qurğunun, layihə -istehsalat qüsurlarının, istismarı qaydalarının və istehsalatda texnoloji prosesin pozulması nəticəsində də baş verə bilər.

18. Sənaye müəssisələrində partlayışların baş vermə səbəbləri.

Sənaye müəssisələrində partlayışlar, adətən qurğuların dağılması və deformasiyaya uğraması, yanğınlar, enerji sisteminin sıradan çıxması, texnoloji boru kəmərlərindən və tutumlardan zərərli maddələrin kənara sızması ilə müşayiət olunur. Partlayışın törətdiyi istehsalat qəzalarının nəticələri, xaraktercə, müharibə vaxtı baş verən dağıntılara oxşayır.

Qazanxanalarda qazanların partlayışına, kimya müəssisələrində- qazın, cihazların, hazır məhsul yarımfabrikatların; neftayırma zavodlarında- benzin buxarları və digər qarışıqların; dəyirmanlarda- unun; şəkər zavodlarında- şəkər tozunun; ağac emalı kombinatlarında- mişar tozunun və lak-boyaq buxarlarının partlayışları və s. daha çox müşahidə olunur.

Bir çox ölkələrdəki kömür və filiz mədənlərində kömür tozunun və qazların partlayışı nəticəsində çox ağır yeraltı qəzalar olur. Belə partlayışlar adətən yanğınlar, uçqunlar və s.törədir.

Məişətdə işlədilən qaz balonlarının partayışları daha tez-tez baş verir, nəticədə yanğınlar törəyir, insanlar məhv olur.

Istehsalat qəzaları zamanı hər hansı partlayışın zərbə dalğası böyük insan tələfatına və qurğu hissələrinin dağılmasına səbəb olur. Partlayışın gücü artdıqca onların yaratdığı zədələnmə ocağının ölçüləri də artır. Zərbə dalğasının qurğuların elementlərinə təsiri mürəkkəb yüklənmə kompleksi ilə xarakterizə olunur: birbaşa təsir, əks olunan təsir,kənarlardan təsir, içəridən təsir,seysmik partlayış dalğasının təsiri və s.

19.Yanğınlar və onların nəticələri..

Yanğınlar, sənaye müəssisələrində, neft mədənlərində, şəhərlərdə və digər yaşayış məntəqələrində daha tez-tez qəza halları yaradır. Yanğının intensivliyi istilik impulsunun gücü ilə, yəni vaxt ərzində istilik enerjisinin kəmiyyəti ilə xarakterizə edilir. Neft- qaz mədənlərində baş verən yanğınlar daha dəhşətli olur.

Dəniz neft mədənlərində baş verən qəzalar daha dəhşətli olur və neftin birbaşa dənizə axması, sahillərin neftlə çirklənməsi ilə əlaqədar beynəlxalq xarakter kəsb edir, çünki belə hallarda dənizdə balıqçılıq təsərrüfatına olduqca böyük zərər dəyir. Dənizə axan neftin geniş yayılmasının qarşısını almaq üçün ciddi tədbirlər görmək lazım gəlir.

Daha çox maddi ziyan istehsalat və anbar binalarında baş verən yanğınlardan dəyir. Yanğının təhlükəli amillərindən olan insan tələfatı isə çox vaxt yaşayış binalarında baş verir. Çoxmərtəbəli istehsalat binalarında yanğınlar

nisbətən az baş verir, lakin şaquli ölçüdə çox tez şiddətlənir və yayılır. Onlardan dəymiş maddi ziyan isə birmərtəbəli binalardakı yanğınlardan dəyən ziyanı bir neçə dəfə ötür. Böyük maddi itkilərə və insan tələfatına iri həcmli yanğınlar səbəb olur.

İnsan tələfatı əsasən, yanğının inkişafının ilkin mərhələsində, əksər hallarda boğulmadan (nəfəs tutulmasından) baş verir. Yanğınlarda daha çox uşaqlar, yaşlı insanlar və əlillər tələf olurlar. 1992-1998-ci illərdə yanğın və partlayış təhlükəli obyektlərdə 70-dək fəvqəladə hadisə baş vermiş, burada yüzdən artıq adam zədələnmiş, onlarla şəxs məhv olmuşdur. Belə yanğınların əksəriyyəti (85%-ə qədər) ticarət və xidmət sahələrindəki əmtəə-material anbarlarının payına düşür.

Kütlə və istilik mübadiləsini, hər hansı yanğın üçün, onun ölçülərindən və baş vermə yerindən asılı olmayan səciyyəvi ümumi təzahürlər adlandırırlar. Yalnız müxtəlif üsullarla yanmanın ləğv edilməsi, onların kəsilməsinə gətirib çıxara bilər. Yanğın zamanı bu prosesi uzun müddət idarə etmək mümkün olmadığından böyük miqdarda maddi itkilərlə nəticələnir.

Ümumi təzahürlər, qeyri-tipik təzahürlərin baş verməsinə səbəb ola bilər. Onlara aiddir: partlayışlar; texnoloji qurğuların və aparatların, həmçinin tikinti konstruksiyalarının deformasiyası və uçulması; çənlərdə neft məhsullarının qaynaması və ya ondan atılması və digər təzahürlər.

Qeyri-tipik təzahürlərin baş verməsi və davam etməsi yanğınlarda müəyyən münbit şərait yaranan zaman mümkündür. Belə ki, tikinti konstruksiyalarının deformasiyası və ya uçulması yalnız binalarda və ya açıq istehsalat qurğularında ən çox böyük davamiyyətli yanğınlar, neft məhsullarının qaynaması və ya atılması isə yalnız qara və sulu neft məhsullarının yanması və ya su yastığının (məhsulun altında yığılmış suyun) mövcudluğu və s. zamanı baş verir. İnsanların həlak olması, termiki xəsarət alması, yanma maddələri ilə zəhərlənməsi və kütləvi insanlar toplaşan obyektlərdə çaxnaşmanın baş verməsi və s. yanğınlarda baş verən təzahürlərdir. Onlar da həmçinin qeyri-tipikdir, çünki yanğın müşayiət edən ümumi təzahürlər daha önəmlidir. Bu insanlarda böyük psixoloji gərginliyə və hətta stress vəziyyətinə səbəb olan xüsusi təzahürlər qrupudur.

20. Enerji sistemlərində, mühəndis və texnoloji şəbəkələrində qəzalar.

Enerji sistemlərində zədələnmələr tufan, partlayış, yanğın, qurğunun dağılması nəticəsində, eləcə də sistemin özündəki qəzalar üzündən baş verə bilər.

Nəqliyyat sahəsində qəzaların ən çox baş verən hadisələrdəndir. Dünyada baş verən texnogen mənşəli fəvqəladə hadisələrin 2/3 hissəsi nəqliyyatda baş verən qəzalarla xarakterizə olunur. Yerdə qalan digər üçdə bir hissəni sənaye və enerji obyektlərində baş verən ən iri həcmli yanğınlar və digər texnogen fəlakətlər təşkil edir. Hazırda mövcud olan hava, dəmir yolu, su, avtomobil, boru kəməri, habelə kosmik nəqliyyat növləri arasında avtomobil nəqliyyatı qəzaların sayına görə birinci yer tutur. Nəqliyyat vasitələrində avtomobillərin, dəmir yolu qatarlarının toqquşmasından, tormozların sıradan çıxmasından, yanğın və partlayışlardan baş verən qəzalardan əlavə, yerüstü nəqliyyat kommunikasiyalarında, xüsusən də təbii fəlakətlər zamanı, yolların nasazlığı nəticəsində qəzalar olur.

Respublikamızın ərazisində ümumən 0,08 min kv.km sahədə kimyəvi zəhərlənmə baş verə bilər ki, burada təxminən 231 min nəfər əhali yaşayır. Belə təhlükə ən çox Abşeron yarımadası, Bakı, Sumqayıt, Şirvan və Gəncə şəhərləri üçün xarakterikdir. Qeyd etmək kifayətdir ki, 1992-1998-ci illərdə belə obyektlərdə kimyəvi təhlükəli maddələrin ətraf mühitə sızması ilə nəticələnən ondan çox qəza olmuş, bu zaman yüzdən artıq adam zərər çəkmişdir. Atmosferin, su hövzələrinin və torpağın sənaye tullantıları və digər maddələrlə çirklənməsi, zəhərlənmələrə məruz qalması son dərəcə təhlükəlidir, çünki belə hallar təbiətdə ekoloji tarazlığı pozur.

Müasir sənaye müəssisələrində su kəmərinin, digər energetika və kommunal – mühəndis şəbəkələrinin nə demək olduğu bu müəssisələrdə istehsalın nəhəng enerji tutumunu xarakterizə edən rəqəmlərdən məlum olur: 1 ton koksun, istehsalı üçün 3 kub metr, poladın istehsalı üçün 20 kub metr, çuqun üçün 250 kub metr, quru kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsalı üçün 500 kub metr və s. su tələb olunur.

21. Mülki müdafiə (MM) sistemində dozimetriyanın əsas vəzifəsi.

Dozimetriya vasitəsilə aşağıdakı işlər yerinə yetirilir:

-əhalinin həyat fəaliyyətinin və zədələnmə ocaqlarında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün şüalanmaların aşkar edilməsi və ölçülməsi;

-dezaktivasiya və sanitariya təmizlənməsi keçirilməsi zərurətini, bunların keyfiyyətini müəyyən etmək, habelə zəhərlənmiş ərzaq məhsullarından istifadə etməyin mümkünlüyünü, normalarını təyin etmək üçün müxtəlif obyektlərin zəhərlənmə dərəcələrinin ölçülməsi;

-radiasiya baxımından əhalinin və ayrı-ayrı adamların iş qabiliyyətini təyin etmək məqsədilə şüalanma dozalarının ölçülməsi;

-ərzaq məhsullarının, suyun, alafın radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə dərəcələrinin laboratoriyalarda ölçülməsi;

Dozimetrik cihazlar – onların təyinatına, vericisinin tipinə, ölçülən şüalanmanın növünə və cihazın sxeminin çevirdiyi elektrik siqnallarının xarakterinə görə təsnif etmək olar.

Təyinatına görə bütün cihazlar aşağıdakı qruplara ayrılır:

İndikatorlar – radiasiya kəşfiyyatı üçün ən sadə cihazlardır. Bu cihazlar vasitəsilə şüalanmaları aşkar etmək, β və γ – şüalanma dozalarının gücünü təxmini qiymətləndirmək mümkündür. Cihazlar işıq və səs siqnalı verən sadə elektrik sxeminə malikdir. İndikatorlar vasitəsilə doza gücünün artdığını və ya azaldığını təyin etmək olur. Belə cihazlarda verici olaraq qazboşalma sayğacı tətbiq edilir.

Cihazların bu qrupuna DP-64, rəqəmsal CİT 200 və CİT 250; diaqram tipli rəqəmsal CİT 350, çox kanallı rəqəmsal CİT 650 indikatorlar aiddir.

Rentgenmetrlər – rentgen şüalarının və ya γ -şüalanma dozalarının gücünü ölçmək üçündür.

Belə cihazların ölçmə diapazonu rentgenin yüzdə bir qismindən bir neçə yüz rentgen-saata (R/saat) qədərdir.

Bu cihazlarda verici olaraq ionlaşma kameraları və ya qazboşalma sayğacları tətbiq edilir.

Rentgenmetrlər DP-3, DP-3B, DP-5, A, B, V, İMD – 2H, İMD-1, İMD-21 və s. belə cihazlardır.

Radiometrlər – müxtəlif səthlərin, avadanlıqların, texnikanın, paltarların, havanın əsasən α və β hissəciklərlə radioaktiv zəhərlənməsini aşkar etmək bu zəhərlənmənin dərəcəsini təyin etmək üçündür. Radiometr vasitəsilə az səviyyəli γ şüalanmanı da ölçmək mümkündür. DP – 100 M, DP – 100 ADM radiometrik qurğuları və s. belə cihazlardır.

Dozimetrlər – zəhərlənmiş ərazidə fəaliyyət göstərən bütün müddət ərzində şəxsi heyətin aldığı cəmi şüalanma dozalarını (əsasən γ şüalanma dozalarını) təyin etmək mümkündür.

DK-02, DP-22V, DP-24V, İD-1, İD-11və s. cihazlar fərdi dozimetrlər komplektləridir.

22. Kimyəvi kəşfiyyat cihazları.

Kimyəvi maddələrin aşkarlanması üçün əsas istifadə olunan 4 metod vardır: -Lüminesensiya; İonlaşdırıcı; Kimyəvi; Biokimyəvi.

Lüminesensiya metodu zamanı tədqiq olunan maddənin (məsələn, tədqiq olunan qazların parı) işıqlanması və ya həmin maddə ilə qatışdırılan xüsusi lüminoforların işıqlanması müşahidə olunur. Lüminesensiya analizi üçün tətbiq olunan aparatda lüminesensiyanın həyəcanlanma mənbəyi və qeydiyyat qurğusu vardır. Işıq mənbəyi olaraq analizdə ksenon lampalar, havada qılgılcım və ya lazerlərdən istifadə olunur. Lüminesensiyanın qeydiyyatı əsasən vizual olaraq və ya analizin dəqiqliyini artıran fotoelektron cihazlar vasitəsilə həyata keçirilir.

İonlaşdırma metodu zamanı hər hansı bir şüalanma və ya zərrəciklər seli ilə maddəyə təsir göstərilir. Bu zaman kimyəvi maddənin molekulları ionlaşır və onlardan yeni zərrəciklər seli yaranır ki, bunlar da öz növbəsində analizə göndərilir. Məsələn, mass-spektrometriyada təsir göstərən sel elektronlar seli, ultrabənövşəyi şüalanma ola bilər ki, bunlar da, tədqiq edilən maddənin ilkin molekulyar ionlarının dağılması nəticəsində yeni molekulyar ion selini yaradır. Bu metod vasitəsilə molekulyar kütləni aşkar etmək, maddəni müəyyən etmək, onun kimyəvi quruluşunu təyin etmək və s. mümkündür.

Kimyəvi metod zəhərləyici kimyəvi maddə ilə reaktivin reaksiyası nəticəsində onun rənginin dəyişməsinin qeydiyyatına əsaslanmışdır.

Biokimyəvi metod zəhərləyici kimyəvi maddələrdə asetilxolinin hidrolizini həyata keçirən aktiv ferment – xolinesterazın sinir iflic edici təsirini zəiflədilməsinə əsaslanmışdır.

Zəhərləyici və adi kimyəvi maddələri aşkar etmək üçün daha çox kimyəvi kəşfiyyat cihazlarından istifadə olunur ki, bunlar da kimyəvi və biokimyəvi metodlara əsaslanmışlar.

Havada, ərazidə, texnikanın və başqa obyektlərin səthlərindəki zəhərləyici maddələri (ZM), adətən, kimyəvi kəşfiyyat cihazları və qaz siqnalizatoru vasitəsilə, yaxud nümunə götürüb onları kimya laboratoriyasında təhlildən (analizdən) keçirməklə aşkar edirlər.

Müasir zəhərləyici maddələri hiss orqanları vasitəsilə (orqanolektik üsulla) aşkar etmək heç də həmişə mümkün deyil. Onların bir çoxunun heç bir iyi, rəngi,

qıcıqlandırıcı xassələri yoxdur. Başlıcası isə bir sıra ZM-in zəhərliliyi o dərəcədə yüksəkdir ki, onların iyinə və ya qıcıqlandırıcı təsirinə görə aşkar edilməsi cəhdi ciddi zəhərlənmələrlə nəticələnə bilər. Müşahidə yolu ilə, yəni əşyanın səthindəki ZM damcılarına və ləkələrinə, ZM-in yaratdığı buludun və zəhərlənmiş bitki yarpaqlarının rənginin dəyişməsinə görə bəzi zəhərləyici maddələri təxmini olaraq aşkar etmək mümkündür.

23. Qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı (QKKC), BİXP.

Bu cihaz havada, ərazidə, texnikanın, avadanlığın və digər əşyaların səthindəki ZM-i təyin etmək üçündür. Bu cihaz vasitəsilə havada, ərazidə, texnikanın, müxtəlif sursatların səthində zarin, zoman, iprit; havada V-qaz, fosgen, sianid turşusu, xlorsian olub-olmadığı təyin edilir.

Cihazın quruluşu. Cihaz qapağı olan xüsusi formalı qutudan (gövdədən) ibarətdir. Qutuda əl nasosu, nasosun ucluğu, indikator borucuqları yığılmış kağız kaset, üstü süzgeçləri, qoruyucu qapaqlar, elektrik fənəri və 15 patronu olan qızdırıcı yerləşdirilib.

Cihazın çəkisi təxminən 2,2 kq-dır.

Əl nasosu - porşenlidir, yoxlanılan havanı indikator borucuqlarından vurub keçirmək üçündür. Nasosu dəqiqədə 50 dəfə vurarkən indikator borucuğundan 2 litr hava keçir.

Nasosun başlıq hissəsində indikator borucuqlarının uclarını kəsmək (çərtmək) üçün bıçaq və indikator borucuqlarını yerləşdirmək üçün yuvalar var. Başlığın kəllə hissəsində borucuqların uclarını qırmaq üçün iki çökək yer də düzəldilib. Bunlardan başqa nasosun başlıq hissəsində rezin klapan və klapanın yəhəri də yerləşdirilib. Başlığın klapan tərtibatı ilə kip birləşməsi rezin araqat vasitəsilə təmin edilmişdir.

İndikator borucuqlarını işlədərkən onun doldurucu maddəsinin aldığı rəngi kasetin səthindəki rənglə tutuşdurmaqla havada olan ZM-in konsentrasiyasını təxmini təyin etmək mümkündür.

Nasos ucluğunun gövdəsi dörd kəsimmə qıfvari hissəyə birləşdirilib, gövdəyə şüşə silindr geydirilib. Qıfın aşağı hissəsindəki yiv və xüsusi qayka vasitəsilə ona sıxıcı halqa bənd edilib ki, onu da rəzə ilə lazımı vəziyyətdə bərkitmək mümkündür. Şüşə silindrin - ucluğun gövdəsinə, o ucluğun isə nasosla birləşmiş yerləri iki rezin araqatla kipləşdirilir.

İndikatorun borucuqları - ZM-i təyin etmək üçündür, içinə doldurucu maddə və reaktivli ampulalar yerləşdirilib, ucları lehimlənmiş şüşə borucuqlardan ibarətdir. Borucuqlar rəngli halqa şəklində haşiyələrlə işarələnmişdir. Bu haşiyələr həmin borucuq vasitəsilə hansı zəhərləyici maddənin müəyyən edildiyini göstərir. Cihazın dəstində üç növ indikator borucuqları olur:

-bir qırmızı haşiyəli və qırmızı nöqtəli borucuqlar zoman, zarin, V-qaz tipli ZM-i;

-üç yaşıl haşiyəli borucuqlar - fosgen, sianid turşusu, xlorsian;

-bir sarı haşiyəli borucuqlar isə ipriti təyin etmək üçündür.

Hər kağız kasetdə eyni işarəli 10 indikator borucuğu yerləşir.

24. DP-64 indikator-siqnalizatoru. DP-22V, İD-1 doza ölçən cihaz komplekti.

DP-64 indikator-signalizatoru fasiləsiz olaraq radiasiya müşahidəsi aparmaq və ərazinin radioaktiv zəhərlənməsi barədə xəbər vermək üçündür. Cihaz nəzarət rejimində işləyir və ərazidə şüalanma dozasının gücü $0,2R/s$ -a çatanda bu barədə səs və işıq siqnalları verilməsini təmin edir. Siqnalın işə qoşulması müddəti 3 sən-dən artıq olmur.

Cihaz $127/220 V$ gərginlikli dəyişən cərəyan şəbəkəsindən və ya $6V$ gərginlikli akkumlyatordan qidalanır, $-40^{\circ}S$ -dən $+50^{\circ}S$ -dək temperaturda və ətrafdakı havanın nisbi rütubəti 98% -dək olarkən işləyə bilər. Cihaz şəbəkəyə qoşulandan 30 saniyə sonra işə hazır olur.

DP-64 indikator-signalizatoru komplektinə cihaz, onun texniki təsviri, istismarı üzrə təlimat, formulyar, ehtiyat hissələri və ləvazimat daxildir. Cihazın vericisinə 30 m uzunluqda kabel vasitəsilə siqnal verən pult birləşdirilmişdir. Pult isə ikinci kabel vasitəsilə elektrik qida mənbəyinə birləşdirilmişdir; bu kabelin ucunda onu dəyişən cərəyan mənbəyinə qoşmaq üçün çəngəl və akkumulyator batareyasına qoşmaq üçün iki (+ ; -) çıxım vardır.

DP-22V dozimetrlər komplekti şüalanma dozalarını ölçmək üçündür.

γ -şüalanma dozalarının gücü $0,5$ -dən $200 R/s$ -dək dəyişərkən dozimetrlərin ölçmə diapozonu 2-dən 50 rentgenədəkdir. Ölçmələrin öz-özünə boşalması bir sutka ərzində $4 R$ -dən artıq olmur.

Dozimetrlər $-40^{\circ}S$ -dən $+50^{\circ}S$ hədlərində və havanın nisbi rütubəti 98% olan hallarda işləyə bilər; bir komplekt qidalandırma mənbəyilə fasiləsiz iş müddəti 30 saat, dozimetrin kütləsi 50 q, komplektin kütləsi 5,6 kq-dır. Doldurucu pultunun işə hazırlamaq müddəti 1-2 dəqiqədir.

DP-22V dozimetrlər komplekti 50 ədəd birbaşa göstərən DKP-50A dozimetrindən, 3D-5 doldurucu pultdan, futlyardan (qutu) və texniki sənədlərdən ibarətdir.

İD-1. Fərdi dozimetrlər komplekti udulan γ -neytron şüalanma dozalarını ölçmək üçündür; cihaz - $50^{\circ}S$ -dən $+50^{\circ}S$ temperatur hədlərində, habelə havanın nisbi rütubəti 98% -dək dəyişərkən işləyə bilər.

Doldurucu pult dozimetrin kondensatorunu doldurmaq üçündür. Dozimetr dozanın gücü 10-dan $366000 rad/s$ -dək olarkən 20-dən 500 radadək diapozonda γ -neytron şüalanmasının udulan dozalarının ölçülməsini təmin edir. Ölçülən dozalar dozimetrin içərisində yerləşən və radlarla dərəcələndirilmiş şkalada hesablanır. Dozimetrlərin göstəricisinin sabitliyi 6 ay ərzində istismar zamanı ölçmələrin əsas ölçmə xətalrı hədlərində aparılmasını təmin edir.

25. DP-5A (B,V) radiometr-rentgenmetri.

Təyinatı: DP-5A səhra radiometr - rentgenmetri γ -şüalanma səviyyələrini, habelə ərazinin və müxtəlif əşyaların γ -şüalanma nəticəsində məruz qaldığı radioaktiv zəhərlənməni ölçmək üçün nəzərdə tutulmuş γ -şüalanma dozasının gücü, ölçmə zamanı cihazın müvafiq saygac yerləşən sahədə, millirentgen-saat (mR/saat) və ya rentgen saatla (R/saat) təyin edilir.

Cihazın zəndü içərisində şüalanma detektorları, gücləndirici-normalizator və sxemin digər ünsürləri yerləşdirilmiş polad silindrdən ibarətdir. Burada şüalanma detektoru olaraq STS-5 və Sİ-3BQ tipli halogen saygaclardan istifadə edilmişdir.

Silindirin polad gövdəsində β -şüalanmanı indikasiya etmək üçün pəncərə vardır. Bu pəncərəyə suya davamlı etilsellüoz plyonka yapışdırılmışdır. Zondun gövdəsinə fırlanan silindir formalı bürünc ekran geydirilmişdir. Bu ekranda ölçüləri zondun gövdəsindəki pəncərənin ölçülərinə uyğun gələn pəncərə vardır.

Ekran zond gövdəsinin uzunluğunu boyu bir qədər yerini dəyişə bilər. Ekranı müəyyən vəziyyətdə bərkətmək üçün onun səthində iki işarə edilmişdir. Silindrin gövdəsində fiksator üçün iki yarığı olan halqa formalı stopor çıxıntısı vardır. Ekran dayaq çəngəli qarşısında B vəziyyətinə keçirilərkən ekranın pəncərəsi zondun gövdəsindəki pəncərənin tuşunda dayanır. Ekranın belə vəziyyətində β və γ -şüalanmaları bir-birinin tuşundakı hər iki pəncərədən və plastik kütlə plyonkalardan keçərək sayğaca daxil olur.

Ekranın fiksatoru dayaq çəngəli qarşısında Q vəziyyətinə keçirilərkən silindirik ekran zondun gövdəsindəki pəncərənin qarşısını kəsib onu örtür və sayğaclara şüalanma keçməsinin qarşısını alır. Bu zaman sayğacda impulslar yalnız γ -şüalanmanın təsiri nəticəsində əmələ gələcəkdir.

Zondun elektrik avadanlığı lövhə üzərində quraşdırılmışdır. Lövhə zondun gövdəsinə üst qayka vasitəsilə birləşir. Ölçmək rahat olsun deyə, zondun dəstəyi var. Zond 1,2 m uzunluqda elastik kabel vasitəsilə cihazın pultuna birləşdirilir. Ölçmə pultu aşağıdakı əsas qovşaqlardan ibarətdir: panel, örtük (gövdə), şassi və qida mənbələri yuvasının qapağı.

26. FH-da əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları. Bu barədə Nazirlər Kabinetinin qərarı.

Bütün obyektlərdə və xüsusilə də təhlükə potensialı müəssisələrdə qəzaların səbəblərini aşkara çıxarmaq və aradan qaldırmaq, onların ehtimal edilən nəticələrini zəiflətmək, işçilərin, avadanlığın mühafizəsini təmin etmək məqsədilə müvafiq tədbirlər kompleksi həyata keçirilməlidir. Tədbirlərin konkret məzmununu- əməyin təhlükəsizliyi, mülki müdafiə üzrə tələblər, yanğın və radiasiya təhlükəsizliyi qaydaları və digər müvafiq normativ sənədlərin göstərişləri ilə müəyyən etmək lazımdır. Qeyd olunan tədbirləri tənzimləmək üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1992-ci il 28 dekabr tarixli 700 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri” məhz belə səciyyəli sənəddir. Bu mühafizənin əsas prinsipləri və üsulları, mülki müdafiə üzrə digər normativ aktların işlənilib hazırlanması üçün ilkin sənəddir. Burada əhalini təbii fəlakətlərin, istehsalat qəzaların nəticələrindən və müasir qırğın silahlarının təsirindən qorunmağın üsulları, vasitələri və qaydaları müəyyən edilir.

FH-da əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- Respublikanın bütün əhalisi mühafizə edilməlidir, bu tədbirlər fasiləsiz xarakter daşıyır, həm sülh, həm də müharibə dövrlərində yerinə yetirilir;
- Ehtimal edilən fəvqəladə halların növündən, təhlükənin dərəcəsiindən asılı olaraq əhalinin mühafizəsi tədbirləri fərdi surətdə planlaşdırılır və həyata keçirilir;
- Sülh dövründə baş verə biləcək fəvqəladə halların xarakteri və miqyası barədə proqnozlar əsasında, habelə müasir müharibələrin xüsusiyyətləri, başlanması variantları, müxtəlif növlü qırğın vasitələrinin işlədilməsi imkanları nəzərə

alınmaqla Respublika ərazisi zonalara ayrılır. Mülki müdafiə tədbirləri hərbi komandanlıq orqanları ilə sıx əlaqədə yerinə yetirilir;

-əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlər sülh dövründə əvvəlcədən hazırlanır, iqtisadi və sosial inkişaf planlarında nəzərdə tutulur və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yerinə yetirilir;

-əhalinin mühafizəsinə əhalinin müxtəlif mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli rayonlardan köçürülməsi və eyni zamanda fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə olunmasıdır.

Fövqəladə hadisələr zamanı əhalinin mühafizəsinin əsas üsulları:

-FH-da əhalinin xəbərdar edilməsi;

-əhalinin və ərazinin mühəndis mühafizəsi;

-radioaktiv və kimyəvi mühafizəsi;

-kütləvi mühafizə qurğularında yerləşdirməklə mühafizə etmək;

-fərdi mühafizə vasitələrinin paylanması ilə mühafizə;

-təhlükəli ərazidən əhalinin köçürülməsi ilə mühafizə;

-tibbi mühafizə;

-yanğından mühafizənin təşkili;

-əhalinin MM üzrə hazırlığının təşkil edilməsi.

27. Sülh dövründə əhalinin FH-dan mühafizəsi tədbirləri və təhlükə barədə xəbərdarlıq zamanı fəaliyyəti.

Sülh dövründə əhalinin fəvqəladə hadisələrdən mühafizəsi üçün aşağıdakı tədbirlər daha vacib əhəmiyyətə malikdir.

-etibarlı xəbərdarlıq sisteminin yaradılması;

-mühafizə qurğuları ehtiyatlarının yaradılması;

-kombinasiya üsulu ilə köçürmə tədbirlərinin planlaşdırılması və vaxtında yerinə yetirilməsi, köçürülən əhalini qəbul etmək və yerləşdirmək üçün şəhərdənkənar təhlükəsiz zonanın hazırlanması;

-əhalinin fərdi mühafizə vasitələri ilə təchiz edilməsi;

-mühafizə üsullarının əhaliyə ümumi və icbari surətdə öyrədilməsi;

-ərzaq və suyun radioaktiv, kimyəvi maddələrdən, güclü təsirli zəhərli maddələrdən, bakterial vasitələrdən mühafizəsinin təmin edilməsi;

-radiasiya, kimyəvi və bakterioloji müşahidələrin, kəşfiyyat və laboratoriya nəzarətinin təşkili;

-rejimi tədbirlərin, sanitariya- gigiyena tədbirlərinin və radiasiya əleyhinə tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Daimi radiasiya və kimya müşahidəsi, kəşfiyyat və laboratoriya müşahidəsinin təşkili – təhlükə barədə əhalini vaxtında xəbərdar etmək üçün vacib şərtlərdən biridir.

Fövqəladə hadisə təhlükəsi yarandığı barədə xəbərdarlıq edilərkən əhali təhlükənin xarakterindən asılı olaraq aşağıdakı tərzdə fəaliyyət göstərməlidirlər:

-kütləvi məlumat vasitələrini (radioreproduktoru, qəbuledicini) daimi şəbəkədə qoşulu saxlamalı;

-şəhərdənkənar zonaya köçürülməyə hazırlaşmalı;

-fövqəladə hadisə ehtimalına görə daldalanacağı (sığınacağı) yerini dəqiqləşdirməli, kənd yerlərinə radiasiya əleyhinə daldalanacaq düzəltməyə başlamalı;

-fərdi mühafizə vasitələrini, o cümlədən tibbi mühafizə vasitələrini əldə etməli, onları istifadə üçün hazırlamalı.

28. Fövqəladə hallarda təhlükəli zonadan köçürülmə tədbirləri. Köçürülmə zamanı Dövlət orqanlarının rolu və fəaliyyəti.

Zamandan asılı olaraq təhlükəli zonadan köçürülmə tədbirləri 2 cür həyata keçirilir:

Qabaqcadan köçürülmə- kütləvi qırğın vasitələrinin tətbiq edilməsi, təbii fəlakət və təhlükəli obyektlərdə qəzaların yaranması ehtimalı barədə etibarlı məhbələrdən məlumat daxil olduqda yerinə yetirilir.

Təcili köçürülmə-fövqəladə vəziyyət yaranarkən yerinə yetirilir və bu minimal vaxt ərzində həyata keçirilir.

Miqyasından asılı olaraq təhlükəli zonadan köçürülmə 2 yerə ayrılır.

Lokal köçürülmə-fövqəladə hal baş vermiş və ya baş verəcək ərazi- şəhər mikrorayonları və ya kiçik tipli yaşayış məntəqələri olarsa bu növ köçürülmə həyata keçirilir. Belə hallarda köçürülməli əhalinin və obyektlərin personalının sayı on nəfərdən min nəfərə kimi ola bilər. Onları ən yaxın yaşayış məntəqələrində və şəhərin fövqəladə haldan zərər çəkməmiş rayonlarında yerləşdirirlər.

Yerli köçürülmə- fövqəladə zona –aralıq şəhərlər, böyük şəhərlərin ətraf rayonları, şəhərin özlərində olan zaman bu növ köçürülmə həyata keçirilir. Belə hallarda köçürülməli əhalinin və obyektlərin personalının sayı bir neçə mindən yüz minə nəfərə qədər ola bilər. Köçürülənlər isə daha uzaq şəhər və ya digər zonalara yerləşdirilirlər.

Fövqəladə zonaya düşən əhalinin sayından asılı olaraq köçürülməni belə təsnif etmək olar:

Ümumi köçürülmə- səfərbərlik vəsiqəsi olan şəxslərin (onlar hərbi komissarlığa getməlidirlər), eləcə də köçürülməsi qeyri-mümkün sayılan xəstələrdən və onlara xidmət edən tibbi heyətdən başqa əhalinin köçürülməsini nəzərdə tutur.

Qismən köçürülmə - isə ayrı rəqəboriya insanların, yaranacaq təsirə daha həssas olanların, əmək qabiliyyəti olmayan, habelə istehsalat və xidmət sahələrində işləməyən əhalinin köçürülməsini nəzərdə tutur.

Şəhərlərdən, rayonlardan və ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrindən əhalinin köçürülməsi barədə qərqləri aşağıda göstərilən vəzifəli şəxslər qəbul edirlər:

Müharibə dövründə - Müdafiə Nazirinin, yaxud müvafiq ərazi icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş Naziri;

Sülh dövründə - ərazisində fövqəladə hallar yaranmış şəhərin (rayonun) icra hakimiyyəti başçısı. Bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Baş Nazirinə məlumat verilir. Fövqəladə vəziyyətin qüvvədə olduğu müddət ərzində onun tətbiq edildiyi ərazidə əhalinin yaşayışı üçün təhlükəli olan rayonlardan köçürülməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanına əsasən həyata keçirilir.

29. Fövqəladə hallardaköçürmə və onun mahiyyəti.

Köçürmə (təxliyə) –adamların həyatı və fəaliyyəti üçün təhlükə yaranan rayonlardan əhalinin mütəşəkkil surətdə çıxarılıb (nəqliyyatda və piyada) təhlükəsiz rayonlarda(zonalarda) yerləşdirilməsi üzrə tədbirlər kompleksidir.

Köçürmə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin ən səmərəli üsullarından biridir.

Köçürmə tədbirləri həm sülh dövründəki fəvqəladə hallarda(təbii fəlakətlər, qəzalar və s.), həm də müharibə dövründəki fəvqəladə hallarda (müasir kütləvi qırğın vasitələri işlədilərəkən) əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həyata keçirilir.

“Sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda Azərbaycan Respublikasında əhalinin köçürülməsi haqqında” əsasnamə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1993-cü il 6 avqust tarixli 438 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Köçürmə tədbirləri əhalini təhlükəli sahələrdən (zədələnmə ocaqlarından) təhlükəsiz rayonlara vaxtında çıxartmağa və bunula da fəvqəladə halların təsirindən törəyən tələfatı maksimal dərəcədə azaltmağa imkan verir.

Köçürmə tədbirləri düşmən tərəfindən müasir adi silahlar və kütləvi qırğın vasitələri tətbiq edilməsi, həmçinin təbii fəlakətlər, güclü istehsalat qəzaları baş verməsi ehtimalları nəzərə alınmaqla çox variantlı planlaşdırılmalı, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq köçürmə işlərinin müxtəlif variantlarda yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Köçürülmənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, iri şəhərlərdən, vacib obyektlərdən və təhlükəli sahələrdən əhali əvvəlcədən çıxarılıb şəhərdənkənar zonadakı az təhlükəli rayonlarda yerləşdirilir. Bunun sayəsində iri şəhərlərin əhalisinin sayı dəfələrlə azaldılır, şəhərlərdə qalan (vacib obyektlərdə işlədilərək) adamların mühafizə qurğularında daldalandırılması işi yüngülləşir, müasir qırğın vasitələrinin təsirindən baş verə biləcək tələfatı maksimal dərəcədə azaltmaq imkanı yaranır.

30. Fəvqəladə hallarda təhlükəsiz ərazi və köçürülmə üsulları.

Təhlükəsiz ərazi – düşmən basqını gözlənilən şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan dağıntı zonalarından və digər təhlükəli rayonlardan kənarında əhalinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və yaşaması üçün yararlı olan ərazidir.

Əhalinin köçürüləcəyi nəzərdə tutulan şəhərlərdəki hər bir müəssisə, idarə, təşkilat, məktəb üçün təhlükəsiz zonada yerləşmə rayonu müəyyən edilir ki, bu rayon oraya köçürüləcək fəhlələrin, qulluqçuların və onların ailə üzvlərinin sayından asılı olaraq, bir və ya bir neçə yaşayış məntəqələrini əhatə edə bilər.

İri şəhərlərdə işini davam etdirən müəssisələrin fəhlə və qulluqçuları təhlükəsiz zonada elə məsafədəki rayonlarda yerləşdirilməlidir ki, burada onların təhlükəsizliyi təmin edilsin, işə aparılması və dincəlmək üçün təhlükəsiz zonaya gətirilməsinə isə minimal (ən çox 4 saat) vaxt sərf edilsin.

Bu zaman təhlükəsiz zona aşağıdakı şərtləri təmin etməlidir:

-müasir qırğın silahlarının təsirindən dağıntı və daşqınlardan əhalinin etibarlı mühafizəsini;

-müəssisələrin iş növbələrindəki işçilərin təhlükəsiz zonadan obyektə minimal vaxt sərf etməklə gətirilməsini;

-MM qüvvələrinin zədələnmə ocağına yeridilməsi üçün əlverişli sürətdə qruplaşdırılmasını;

-lazımı gigiyena – sanitariya şəraitini.

Köçürülmənin aşağıdakı növ üsulları vardır:

-bütün növ nəqliyyat vasitələri ilə;

-piyada üsul (əsas);

-kombinasiyalı üsul.

Köçürüləcək əhalinin sayı nəqliyyat vasitəsinin və nəqliyyat şəbəkəsinin olmasından, onun buraxma imkanından və s. şərtlərdən asılı olaraq köçürmə komissiyası tərəfindən müəyyən edilir. İlk öncə tibbi müəssisələr, uzaq məsafələri piyada gedişlə qət etmək imkanı olmayan şəxslər (hamilə qadınlar, 14 yaşına kimi uşağı olan qadınlar, 65 yaşından böyük kişilər və 60 yaşından böyük qadınlar) və öz fəaliyyətini fəvqəladə halda da davam etdirən azad növbəli müəssisələrin işçiləri və əməkdaşları köçürülməyə məcbur olurlar. Köçürmə üçün avtomobil, dəmiryol, su və hava nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilə bilər.

Əhalinin piyada üsulla köçürülməsi yollar, yol kənarları və yoldankənar qeyd olunmuş marşrut üzrə həyata keçirilməlidir. Hərəkətin orta sürəti 4 km/saat-dan artıq olmur. Hər 1- 1,5 saatdan sonra 10-15 dəqiqəlik, yolun yarısını qət etdikdən sonra isə 1-2 saatlıq böyük istirahət nəzərdə tutulur.

Kombinasiyalı üsul- bu zaman adamların əksəriyyəti piyada, bir qismi isə əldə olan bütün nəqliyyat vasitələri ilə təhlükəli zonalardan dərhal çıxarılır.

31. Fəvqəladə hallarda mülki müdafiənin mühafizə qurğularının təyinatı və təsnifatı.

Fəvqəladə hallarda əhali arasında itkilərin qarşısının alınması və ya maksimum dərəcədə azaldılmasına yönəldilən mühəndis – texniki tədbirlər kompleksinə mühəndis – mühafizə sistemi deyilir.

Mühafizə qurğuları kollektiv mühafizə vasitələridir. Onlar təyinatına, yerləşdirilməsinə, tikilmə müddətinə, materialına, xassələrinə görə belə təsnif edilir.

Təyinatına görə:

-idarəetmə məntəqələrinin mühafizəsi üçün qurğular;

-Əhalinin mühafizəsi üçün qurğular.

Tikilmə müddətlərinə görə:

-əvvəlcədən tikilən qurğular (sülh dövründə təsərrüfat obyektlərinin planları üzrə tikilən; əsaslı və rekonstruksiya prosesində tikilən)

-teztikilən qurğular.

Mühafizə xassələrinə görə:

-sığınacaqlar;

-radiasiya daldalanacaqları (radiasiyadan qoruyan daldalanacaqlar);

-sadə daldalanacaqlar (sığınacaqlar və radiasiya daldalanacaqları çatışmadıqda)

Yerləşdirilməsinə görə:

-bina ilə birgə tikilən qurğular (binaların zirzəmisində kürsü və birinci mərtəbələrində, sənaye müəssisələrinin yeraltı mərtəbələrində və yardımçı binalarda);

-binadan ayrı tikilən qurğular.

Yüklənən konstruksiyaların materialına görə:

-dəmir – beton konstruksiyalı qurğular;

-daş divarlı qurğular.

-meşə materiallarından hazırlanmış konstruksiyalı qurğular.

32. Əsas təyinatlı otaqlar.

Sığınma otaqları (SO) – əhalinin daldalanması və yerləşdirilməsi üçün bir, iki və üçmərtəbəli taxtlar yerləşdirilən otaqlardır.

Sığınacaqda adamların daldalanması üçün nəzərdə tutulan otaqların ayrı-ayrılıqda sahəsi 25 kv.m-dən, ümumi sahəsi 75kv.m –dən az olmamalıdır.

Adamların daldalanması üçün otaqların sahəsi ikimərtəbəli taxtlar qoyularkən hər adam üçün 0,5kv.m, üçmərtəbəli taxtlar qoyularkən isə 0,4kv.m hesablanmalıdır.

Otaqlarda daxili havanın həcmi hər adam üçün ən azı 1,5 kub.m olmalıdır.

Otaqların hündürlüyü onlardan sülh dövründə nə məqsədlə istifadə ediləcəyindən asılıdır, lakin döşəmədən üst örtük konstruksiyalarının ən aşağı hissəsindəki məsafə 3,5 m-dən çox olmamalıdır. Otağın hündürlüyü 2,15 m-dən 2,9 m-dək olan hallarda ikimərtəbəli taxtlar, bundan artıq olanda isə üçmərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır. Sülh dövründə istismar şəraitinə görə hündürlüyü ən azı 1,85 m olan binalardan sığınacaq kimi istifadə etməyə icazə verilir. Belə hallarda burada ancaq birmərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır.

Daldalanan adamların oturması üçün oturacaqlar hər adam üçün 0,45 × 0,45 m, yuxarı mərtəbələrdə uzanma yerləri isə 0,55 × 1,8 m hesabı ilə müəyyən edilir.

Taxtların döşəmədən hündürlüyü birinci mərtəbədə 0,45 m, ikinci mərtəbədə-1,4 m və üçüncü mərtəbədə 2,15 m olmalıdır. Ən yuxarıdakı mərtəbədə otağın üst örtüyünə (tavanına) və ya tavan konstruksiyasının aşağı hissəsindəki məsafə ən azı 0,75 m götürülür.

Daldalanan adamların oturması və uzanması üçün yerlər stasionar ola bilər (sığınacaq tikilərkən düzəldilir). Əgər belə taxtlar sığınacaqlardan sülh dövründə təsərrüfat ehtiyacları üçün istifadə etməyə maneçilik törədirsə, onlar sığınacaq mühafizəyə hazırlıq rejminə keçilərkən düzəldilir. Sığınacağın geniş sahəli otaqlarını 50-75 nəfərlik otaqlara bölmək lazımdır.

İdarəetmə məntəqəsi (İM) - obyektin rəhbər heyətinin və MM qərargahının yerləşməsi üçündür. Belə məntəqə ən böyük iş növbəsində 600 və bundan artıq adam işləyən müəssisələrdə sığınacaqların tikilməsi layihələrində nəzərdə tutulur. İdarəetmə məntəqəsi, adətən, mühafizəli elektrik təchizatı mənbəyinə malik olan sığınacaqlardan birində yerləşdirilir. O, iş və rabitə otağından ibarət olur.

Adətən, idarəetmə məntəqəsi sığınacağın giriş yollarından birinin yaxınlığındakı otaqlarda yerləşdirilir və odadavamlılıq həddi bir saatadək olan arakəsmələrlə sığınacağın adamlar yerləşən digər otaqlarından ayrılır.

Tibb məntəqəsi (TM) - sığınacaqda daldalanan adamlara ilk tibbi yardım göstərmək üçündür. Daldalanan adamların sayı 900-1200 nəfər olanda tibb

məntəqəsinin sahəsi 9 kv.m müəyyən edilir. 1200 nəfərdən artıq hər 100 nəfər üçün tibb məntəqəsinin sahəsi 1kv.m artırılır.

Sığınacaqlarda həmçinin hər 500 nəfər adam üçün sahəsi 2 kv.m olan bir sanitariya qovşağı nəzərdə tutulur, lakin hər qurğuda ən azı bir belə məntəqə olmalıdır.

33. Sadə daldalanacaqlar.

Düşmənin qəfil basqını zamanı əhalinin xeyli hissəsi mühafizə qurğuları ilə təmin edilməyən hallarda müasir qırğın vasitələrindən əhalinin kütləvi mühafizəsini qısa müddətdə təmin etmək üçün sadə daldalanacaqlar həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Sadə daldalanacaqlara üstü açıq və örtülü yarğanlar (oyuq), səngərlər (tranşeya) aiddir.

Sadə daldalanacaqların tutumu 10-50 nəfər nəzərdə tutulur.

Yarğanlar, adətən, uçqunlar altına düşməyəcək ərazidəki müxtəlif yerlərdə: şəhərlərin bağçalarında, stadionlarda, geniş həyətlərdə, kənd yerlərində isə bağlarda, bostan yerlərində, geniş küçələrdə düzəldilə bilər. Belə sahələr elə seçilməlidir ki, oranı qar və yağış suları basma bilməsin.

Yarğanlar adamların bir və iki cərgədə yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutula bilər. Adamlar bir cərgədə yerləşdirilən yarğan dərinliyi 180–200sm, eni yuxarıda 100–200sm dibdə isə 30–90sm olan xəndəkdən ibarət olur. Yarğan hər adam üçün 0,5 - 0,6m hesabı ilə müəyyən edilir.

Örtülü yarğanın tikintisi iki mərhələdə yerinə yetirilir: birinci mərhələdə onun xəndək hissəsi qazılır və avadanlıqlaşdırılır, ikinci mərhələdə üstü örtülür və torpaqla bərkidilir.

Yarğan-hərəsinin uzunluğu 10-15m olan bir-birinə nisbətən bucaq altında yerləşən bir neçə düzxətli sahələrdən ibarət xəndəkdir. Tikintinin birinci mərhələsində ərazidə daldanacağı yeri müəyyən edilib nişanlanır və onun planı çəkilir.

Ventilyasiya xəndəyin baş tərəflərində qoyulan havaverici və sorucu qutular vasitəsilə təmin edilir. Qutular taxtadan düzəldilir, onların en kəsiyi 20 ×20sm olur. Havaverici qutunun aşağı ağzında siyirtmə qapaq və tozəleyhinə süzgəc quraşdırılır.

Divarlarında örtüyü olan, üstü taxta və 70-80 sm torpaq qatı ilə örtülən, adamlar bir cərgədə yerləşdirilən 10 nəfərlik yarğan tikmək üçün tələb olunan təqribi əmək sərfi və tikinti materialları norması belədir: əmək sərfi 80-10 adam-saat; meşə materialı (eyni diametirli şalban şəklində) -2 kub m; taxta - 1,3-1,5 m³; lif (gəpiktə və ya mamır) - 3,4kq; tol (ruberoid) - 20 m²; müxtəlif ölçülü mismar - 0,3-0,5 kq; məftil – 2 – 3kq. Texnikadan istifadə edilərkən: təxmini əmək sərfi 6-8 adam/saat, ekskavatorun işi - 0,5-1 maş/saat; avtokranın işi 1maş/saat.

Sadə daldalanacaqlarda işıq vasitələri olmalıdır.

34. Sığınacaqların konstruktiv həlli və mühəndis texniki avadanlığı.

Sığınacağın konstruktiv elementləri bunlardır:

-əsas qurğunun yükləyici və mühafizəedici konstruksiyaları (üst örtükləri, örtüklər), xarici və daxili divarlar, sütunlar və arakəsmələr, bütöv bünövrə tavaları və ayrı-ayrı sütunvari (lentvari) bünövrələr;

-girişin elementləri (tamburların, tambur-şlüzlərin, tambur-önünün divarları, pilləkənləri və pandusları), onların üzərindəki örtükləri qoruyucu tərtibatlı giriş yerləri başlıq hissələr;

-qəza çıxış yollarının element-lağımalarının və mühafizə edilən başlıq hissənin, qoruyucu tərtibatlı çıxış yerinin (qapılar, qapaqlar, birtipli bölmələr) divarları, üst örtükləri və bünövrələri.

Sığınacaq kimi uyğunlaşdırılan binaların konstruksiyaları kifayət qədər möhkəm və davamlı olmalı və orada daldalanan adamların zərbə dalğasından, ionlaşdırıcı şüalanmalardan, işıq şüalanmasından və yanğınlar vaxtı istiliyin təsirindən mühafizəsini təmin etməlidir. Binalar hermetik olmalıdır. Bina ilə birgə tikilən sığınacaqların konstruktiv forması bu binaların (tikintinin) konstruksiyaya nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Yeni sığınacaqlar layihələndirilərkən birtipli yığma dəmir-beton konstruksiyalardan istifadə edilən karkaslı sxemlər tətbiq etmək tövsiyə olunur, müvafiq mühəndis əsaslandırılması olan hallarda isə karkassız sxemlər də tərtib edilə bilər.

Sığınacaqlar layihələndirilərkən bunu nəzərə almaq lazımdır:

-üst örtükləri (örtüklər)-tirlər (tirlərin ucuları-rigellər sütunlara dirənməklə), yaxud tirsiz olmalıdır. Son illər sığınacaqların üst örtüyü üçün yüksək texniki-iqtisadi göstəricilərə malik yığma-monolit tirsiz konstruksiyalardan geniş istifadə olunur;

-divarlar-yığma dəmir-beton lövhələrdən, beton bloklardan, monolit dəmir-betondan və möhkəmlik üzrə tələbləri ödəyən digər inşaat materiallarından geniş istifadə olunur;

-dirək bünövrələri-yığma və ya monolit dəmir-betondan olmalıdır;

-arakəsmələr-armatur, kərpicdən, yığma dəmir-betondan, davamlı doldurucu betondan və digər odadavamlı materiallardan tikilməlidir;

-giriş yerlərinin qoruyucu tərtibatları-dövlət standartlarına (DST) müvafiq hazırlanmış qoruyucu – hermetik və hermetik darvazalar, qapı və qapaqlardan istifadə olunmaqla hazırlanmalıdır;

-sığınacaq kimi tikilən binanın digər binaları ilə xarici əlaqələrini təmin edən kommunikasiyalar-bu binaya giriş yerlərində kompensasiya tərtibatları qoyulması nəzərdə tutulmalıdır.

Mühəndis kommunikasiyalarının girişləri sığınacağın içərisində onlara baxış və təmir üçün rahat olmalıdır. Su və istiliklə təchizat şəbəkəsinin girişlərində, eləcə də kanalizasiyanın çıxış yerində sığınacağın içəri tərəfində bağlayıcı armaturlar qoymaq lazımdır. Sığınacaqları və onların konstruksiyalarını suyun dağıdıcı təsirindən mühafizə etmək, qurğunun və oradakı avadanlıqların normal istismarını, habelə otaqlarda lazımi temperatur-rütubət rejimini təmin etmək üçün sığınacaqlarda hidroizolyasiya düzəldilir.

35. Radiasiya daldalanacaqlarının mühəndis-texniki avadanlığı.

Radiasiya daldalanacaqlarının mühəndis-texniki avadanlıqlarına bu sistemlər daxildir:

-ventilyasiya;

-isitmə;

- su təchizatı;
- kanalizasiya;
- elektrik təchizatı və rabitə.

Radiasiya daldalanacaqlarında təbii və ya mexaniki ventilyasiya tətbiq edilə bilər. Mexaniki ventilyasiya zirzəmilərdə yerləşdirilən tutumu 50 nəfərdən artıq olan daldalanacaqlarda, eləcə də birinci və kürsü mərtəbələrdə yerləşdirilən həmin tutumlu daldalanacaqlarda təbii ventilyasiya kifayət etmədikdə düzəldilir.

Sənayedə hazırlanan süzücü –ventilyasiya qurğuları olmadıqda əlaltında olan materiallardan düzəldilən ən sadə hava təchizatı vasitələrindən geniş istifadə edilə bilər.

Radiasiya daldalanacaqlarının otaqları binanın lazımı hallarda açılan ümumi isitmə sistemindən qızdırılır.

Su təchizatı daxili və xarici kəmərlərdən nəzərdə tutulur, belə su kəmərləri olmayan hallarda hər adam üçün sutkada 2 l hesabı ilə səyyar su qabları qoyulması nəzərdə tutulmalıdır.

Kanalizasiya olan binalarda çirkab suları xarici şəbəkəyə axıtmaqla, yuyulan ayaqyolu düzəldilməlidir. Xarici kanalizasiya xətti tutularkən binanı çirkab sülardan qorumaq üçün hökmən bağlayıcı tərtibat qoyulmalıdır.

Lazımı hallarda kanalizasiya sistemində vurucu stansiya düzəldilməsi nəzərdə tutulur.

Radiasiya daldalanacaqlarınaxarici elektrik şəbəkəsindən, ya da səyyar elektrik fənərləri vasitəsilə elektrik enerjisi ilə təchiz edilir. Səhiyyə idarələrinin cərrahiyyə profilli xəstəxanalarında və doğum evlərində yerləşdirilən radiasiya daldalanacaqları biri digərindən asılı olmayan iki müstəqil elektrik mənbəyindən elektrik enerjisi ilə təchiz edilməlidir.

Evin zirzəmisini radiasiya daldalanacağıkimi istifadə etmək üçün onun üst örtüyünün lazımı hallarda əlavə aşırım tirləri və dirəklərlə möhkəmləndirmək artıq pəncərə oyuqlarını və digər boşluqları qum kisələri, kərpiclə hörmək və ya torpaq töküb bağlamaq lazımdır. Örtüyün üstünə hesablanmış qalınlıqla əlavə torpaq (qum, şlak) qatı tökür, xarici divarların dibini üst örtük səviyyəsində torpaqla örtürlər. Zirzəminin girişində hermetik qapılı tambur (dəhliz), otaqlarda işə oturmaq və uzanmaq üçün kürsü, ya da taxtlar düzəldilməlidir. Zirzəmilərdə həmçinin hava sorucu qutular formasında təbii ventilyasiyaya tərtibatı düzəldilir. Bunları taxta, asbest-sement, saxsı və ya metal borulardan düzəldirlər. Qutunun aşağı ağzı kip siyirmə qapaqla (dönən qapaq) bağlanır. Qutunun digər ağzı (ucu) 150-200 sm hündürlükdə çölə çıxarılmalıdır.

Mənzili (evi) radioaktiv maddələrlə çirklənmədən mühafizə etmək üçün qapı və pəncərə çərçivələrindəki bütün boşluqları, bacaları bərkitmək (suvamaq, tıxaclamaq, yapışdırmaq), qapı-pəncərə yerlərinə qalın pərdələr asmaq, tüstü bacalarını bağlamaq, ərzaq mallarını və suyu radioaktiv maddələrlə, təhlükəli aerozollarla, habelə bakterial vasitələrlə çirklənmədən qorumaq lazımdır.

36. FH-ın nəticələrinin aradan qaldırılmasınının nəzəri əsasları

Obyektlərin zədələnmə ocaqları. Obyektin zədələnmə ocağı hər hansı bir fəlakət (qəza, təbii fəlakət) zamanı üzərində binalar, xüsusi qurğular, mühəndis

şəbəkələri və kommunikasiyaları, habelə avadanlıq və şəxsi heyətlə birlikdə zədələnməyə, dağıntıya və ya zəhərlənməyə məruz qalmış obyekt ərazisinə deyilir. Obyektlərdə sadə (birnövlü) və mürəkkəb zədələnmə ocaqları yarana bilər.

Sadə (birnövlü) zədələnmə ocağı – təkcə bir zədələyici amilin, məsələn, partlayışın törətdiyi dağıntıların, yanğının, yalnız kimyəvi və ya bakterioloji zəhərlənmənin nəticəsində əmələ gələn ocağa deyilir.

Mürəkkəb zədələnmə ocağı isə bir neçə zədələyici amilin qarşılıqlı təsiri nəticəsində, yaranan ocaqdır: Məsələn, istehsal qəzası zamanı baş verən partlayış dağıntılara, uçqunlara, yanğınlara, ərazidə zəhərlənməyə səbəb olur; zəlzələ və qasırğa nəticəsində qurğuların dağılması ilə yanaşı, sahillərin su altında qalması, elektrik xətlərində qısa qapanma sayəsində texniki qurğuların zədələnməsi, mühəndis şəbəkələri və maye tutumları dağılarkən zərərli mayelərlə ətrafın zəhərlənməsi ilə nəticələnir.

Zədələyici amillərin xarakterindən asılı olaraq zədələnmə (zəhərlənmə) ocağı müxtəlif formalı, məsələn, partlayış, zəlzələ nəticəsində - dairəvi; qasırğa, fırtına, daşqın, sel, marxal və s. nəticəsində - zolaq formasında; yanğın, sürüşmə, sunami tipli külək zamanı - qeyri-müəyyən formada ola bilər.

Dağılma dərəcələri. Qurğunun bütövlükdə dağılması dərəcəsi zədələnmələrin ümumi nəticəsi ilə xarakterizə olunur. Qurğularda ən güclü dağıntılar partlayış, yanğın və s. kimi istehsalat qəzaları nəticəsində və ya zəlzələ, qasırğa və digər təbii fəlakətlər zamanı baş verir.

Obyektin qurğularında, məsələn, partlayış, zəlzələ, qasırğa və yanğınlardan zamanı baş verən dağıntıları şərti olaraq dörd növə: tam, güclü, orta dərəcəli və zəif dağıntı dərəcələrinə (A, V, S, D dərəcələrinə) ayırmaq mümkündür. Yaşayış evlərinin və sənaye binalarının zəif zədələnməsi xeyli dərəcədə küləyin şiddətindən və istiqamətindən asılı olur. Güclü külək zamanı tikintilər külək əsən istiqamətdə 1,5-2 dəfə artıq zədələnir. Yaşayış evləri və sənayə binaları üçün bəzən dağıntılar üzrə əlavə bir dərəcə - yüngül zədələnmə - E növü də müəyyən edilir.

Tam dağıntılar zamanı bina və qurğular tamamilə dağılıb tökülür (yanır). Yalnız özüllər və möhkəm zirzəmi otaqlar qismən sağlamat qala bilər. Mühəndis şəbəkələri basılıb əzilir və ya partlayır. Belə obyektlərin bərpaası, adətən mümkün və ya məqsədəuyğun deyil.

Güclü dağıntılar zamanı qurğuların ancaq bəzi hissələri aşağı mərtəbələrin divarları, dəmir beton karkasların üsürləri, yeraltı otaqlar sağlamat qalır. Mühəndis şəbəkələri ayrı-ayrı sahələrdə qırılır və ya deformasiyaya uğrayır.

Orta dərəcəli dağıntılar zamanı binaların qəfəsləri və qurğuların digər möhkəm konstruksiyaları (əsas divarlar, dəmir-beton örtüklər və s.) sağlamat qalır. Bəzi yerlərdə mühəndis şəbəkələrinin birləşmələri pozulur. Xeyli bərpa etmə işləri tələb olunur.

Zəif dağıntılara bina və qurğuların ikinci-dərəcəli üsürlərində - damlarda, yardımçı yüngül tikililərdə, pəncərə və qapı çərçivələrində, şüşəbəndlərdə baş verən xırda deformasiyalara aid edilir. Binaların daxilində divarların suvağı, arakəsmələr, qapı çərçivələr, zədələnir.

37. Bərpa işlərinin növləri

Qəza və təbii fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılması dövründə yaranan şəraitdən, obyektlərdən istifadə olunması müddətindən, dağıntıların xarakterindən və həcmindən ilin fəslindən və havanın proqnozundan, eləcə də bərpa işlərinin yerinə yetirilməsi üçün ayrılmış qüvvə, vasitə və vaxtdan asılı olaraq, bərpa işlərinin üç növü olur: *qısamüddətli, müvəqqəti və əsaslı* bərpa işləri.

Qəza və ya təbii fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılmasında obyektin bərpası qısamüddətli və ya müvəqqəti xarakterli ola bilər. Bəzi hallarda belə işlər ardıcıl surətdə icra edilir.

Qısamüddətli bərpa müvəqqəti bərpanın bir növü hesab edilir; bu, müvəqqəti bərpadan əvvəl, davam etməkdə olan təbii fəlakət şəraitində yerinə yetirilən və müvəqqəti bərpaya nisbətən texniki cəhətdən kənar təmin olunan bərpa növüdür. Təbii fəlakətlərlə təcili mübarizə şəraitində adətən, əsaslı bərpa işləri aparılır. Əsaslı bərpa ancaq təbii fəlakətin təsiri qurtarandan sonra onun nəticələri aradan qaldırılarkən yerinə yetirilir. Bərpanın növü yuxarı təşkilatın, nazirliyin, baş idarənin, ərazi orqanlarının qərarı ilə müəyyən edilir.

Qısamüddətli bərpa işləri, adətən, əlaltı materiallardan və yığılıb-sökülən konstruksiyalardan istifadə olunmaqla aparılır. Bu zaman belə bərpa işlərinin icra müddəti - saatlarla, bu cür bərpa olunan obyektlərin fəaliyyət müddəti isə günlərlə hesablanır.

Qısamüddətli bərpanın əsas xüsusiyyəti - işlərin icrasının təcili xarakter daşması, bərpa olunan konstruksiyaların isə qısamüddətli istismar üçün nəzərdə tutulmasıdır.

Dağılmış obyektin daimi və ya müvəqqəti bərpası isə zədələnmiş qurğuları qismən (və bəzi sadələşdirmə yolu ilə) bərpa edərək obyektin xeyli bir müddət fəaliyyət göstərməsinə nail olmaq üçün aparılır. Məsələn, binanın ancaq bir neçə mərtəbəsinin bərpa olunması, yaxud deformasiyaya uğramış yol örtüyünün bütünlüklə deyil, bəzi sahələrinin qaydaya salınması bu qabildəndir.

Obyektlərin əsaslı bərpası onların daimi istismarını təmin etmək üçün yerinə yetirilir. Bu zaman qurğunun qısa müddətdə mənəvi cəhətdən köhnəlməsinin qarşısını almaq məqsədilə qurğuları yenidən qururlar (modernləşdirirlər). Dağıdılmış nadir və tarixi əhəmiyyətli obyektlər lazımi hallarda restavrasiya edilib əvvəlki şəklinə salınır.

İşlərin icrasında zavodlarda hazırlanan yığma konstruksiyalardan istifadə olunur. İşlərin icrası aylarla davam edir. Bərpa edilmiş obyekt on illərlə istismar üçün nəzərdə tutulur.

Əsaslı bərpa – sənaye qəzaları və təbii fəlakət nəticələrinin tamamilə aradan qaldırılması prosesində qurğuların bərpa edilməsinin əsas növüdür.

Təbii fəlakətlərlə mübarizə və müxtəlif qəzaların məhdudlaşdırılması işləri aparılarkən bərpa işlərinin icrasını çətinləşdirən xüsusi şərait amilləri aşağıdakılardan ibarətdir: işlərin qısa müddətdə yerinə yetirilməsi lüzumu; işlərin icrası layihəsinin (İLL) və əvvəlcədən hazırlanmış tikinti meydançasının olmaması; ərazinin zəhərlənməsi ehtimalı və təbii fəlakətlərin davam edən təkrar təsiri.

38. Fövqəladə hadisə nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə işlərin növbəliliyi, ardıcılığı və mərhələlərlə aparılması.

Fövqəladə hadisə nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə işlər mərhələlər üzrə, müəyyən ardıcılıqla və mümkün qədər qısa müddətdə yerinə yetirilir.

Birinci mərhələdə aşağıdakı məsələlər həll edilir:

1. Əhalinin dərhal mühafizəsi; bu məqsədlə:

- Təhlükə barədə xəbərdarlıq;
- Mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi;
- Mühafizə rejimlərinə riayət olunması;
- Təhlükəli zonadan köçürülmə;
- Tibbi-profilaktika vasitələrinin işlədilməsi və xəsarət almış şəxslərə hər cür yardımın göstərilməsi.

2. Fövqəladə hadisə nəticələrinin genişlənməsinin qarşısını almaq və ya onun təsirini azaltmaq; bunun üçün:

- Qəzanın məhdudlaşdırılması;
- Texnoloji prosesin müvəqqəti dayandırılması və ya dəyişdirilməsi;
- Yanğınların qarşısının alınması və söndürülməsi.

3. Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin (X və DTİ) yerinə yetirilməsinə hazırlıq; bu məqsədlə:

- İdarəetmə orqanlarının, qüvvə və vəsaitlərin hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- Zədələnmə ocaqlarında kəşfiyyatın aparılması;
- Yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi.

İkinci mərhələdə aşağıdakı məsələlər həll edilir:

1. Fövqəladə hadisə nəticələrinin aradan qaldırılması.

2. Fövqəladə hadisə nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə birinci mərhələdə başlanmış işlərin icrasının davam etdirilməsi.

X və DTİ fasiləsiz olaraq gecə və gündüz, hər cür havada, güclü və kütləvi dağıntılar, yanğınlar, atmosferin, ərazinin zəhərlənməsi, insanların məhv olması şəraitində belə əzmlə icra edilməlidir.

Bu işlərin müvəffəqiyyəti təcrübədən və belə şəraitdə mürəkkəb məqsədəuyğun qərarlar qəbul etmək bacarığından asılı olacaqdır.

Üçüncü mərhələdə aşağıdakı məsələlər həll edilir:

1. Zərər çəkmiş rayonlarda əhalinin normal həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi; bu məqsədlə:

- yaşayış evlərinin bərpa və ya bu məqsədlə müvəqqəti binalar tikilməsi;
- enerji, qaz, su təchizatının, kommunal xidmət obyektlərinin, rabitə xətlərinin bərpa edilməsi;
- zədələnmə ocağının sanitariya təmizlənməsi;
- əhaliyə yardım göstərilməsi, adamların ərzaq məhsulları, gündəlik tələbat əşyaları ilə təmin edilməsi.

2. Köçürülmüş əhalinin öz yerlərinə qaytarılması.

3. Təsərrüfat obyektlərinin fəaliyyətinin bərpa edilməsi.

Bu tədbirlərin icrası üzrə görüləcək işlərin həcmi və xarakteri fövqəladə hadisənin növündən, miqyasından və vaxtdan asılı olacaqdır.

39. Fövqəladə hadisə nəticələrinin aradan qaldırılmasına cəlb edilən qüvvə və vasitələr.

Qəzaların nəticələrini aradan qaldırmaq - müvafiq sənaye sahələrinin və ya ərazi (şəhər, qəsəbə) təşkilatlarının tabeliyindəki obyektlərdə olan xüsusi xidmətlərin və ayrı-ayrı mütəxəssislərin, yanğınsöndürmə və meşə yanğını komandalarının, elektrik şəbəkəsi, rabitə, qaz təchizatı, su təchizatı, kanalizasiya, istilik təchizatı qəza xidmətlərinin, dəmiryolu bərpa qatarlarının, qəza xilasetmə gəmilərinin, avtomobil nəqliyyatı texniki-qəza xidmətinin, təcili tibbi yardım xidmətinin və s. xidmətlərin vəzifəsidir.

Müxtəlif təsərrüfat obyektlərində baş verən kiçik qəzalar və yanğınlara həmin obyektlərin müdiriyyəti tərəfindən öz qüvvələri ilə, eləcə də ərazi təşkilatlarındakı (xüsusi xidmətlərin) mütəxəssislərinin qüvvələri ilə aradan qaldırılır.

Bir sıra sənaye və təsərrüfat sahələrində (dağ-sənaye sahələrinin şaxtalarında, metrotunel, kollektor tikintisində, neft mədənlərində, neft-kimya müəssisələrində) qəzaların aradan qaldırılması üzrə işlərdə respiratorlardan istifadə edilməsi tələb olunduğu üçün belə müəssisələrdə xüsusi qazdan xilasetmə və dağmədən işlərində xilasetmə dəstələri - komandalar dəstələri və s. habelə gəmiçilik idarələrinin qəza-xilasetmə dəstələri yaradılır.

Mədən işlərində xilasetmə dəstələrinə aşağıdakılar həvalə edilir: kömür və filiz mədənlərində, metropolitəndə, neft və kimya sənayesi müəssisələrində qəzalar zamanı adamların xilas edilməsi; yeraltı qəza nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin aparılması respiratorlardan istifadə etməklə profilaktika işləri görmək tələb olunan şəraitdə yeraltı və yerüstü yanğınlara, alışıb neft və qaz fəvvarələrinin və s. söndürülməsi; qəzaların qarşısını almaq üçün profilaktika işlərinin icra edilməsi; respiratordan istifadə olunması tələb edilən texniki işlərin yerinə yetirilməsi və s.

Güclü fəlakətlərə qarşı işlərə rəhbərlik etmək, eləcə də onların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər görmək üçün respublikada Fövqəladə Hallar Nazirliyi yaradılmışdır. Bu nazirliyə zərər çəkmiş əhaliyə yardım göstərilməsi, dövlətin maddi sərvətlərinin və vətəndaşların əmlakının xilas edilməsinə yerli qüvvə və vasitələrin cəlb olunması sahəsində geniş səlahiyyətlər verilmişdir. Təbii fəlakətlərlə mübarizə tədbirlərində nəinki fəlakət baş vermiş ərazidəki iş qabiliyyətli əhali, həm də respublikanın digər rayonlarının əhalisi fəal iştirak etməlidir.

Fəlakətlərlə mübarizəyə təsərrüfat obyektlərinin fəhlə və qulluqçuları da cəlb edilir; bu məqsədlə onlardan hərbişdirilməmiş dəstələr (xilasedici, qəza-bərpa və digər dəstələr, komandalar, qruplar və manqalar, rabitə, yanğın və s.) yaradılır. Bəzi təhlükəli hallarda güclü qəzaların aradan qaldırılması və təbii fəlakətlərlə mübarizə işlərinə hərbi hissələr cəlb edilə bilər.

40. Fövqəladə hadisə nəticələrinin aradan qaldırılmasında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması.

Xilasetmə işləri aşağıdakıları əhatə edir:

-Hərəkət marşrutlarında və iş sahələrində (obyektlərində) yanğınlara məhdudlaşdırılması və söndürülməsi;

- Zədələnmiş adamların axtarılması və onların uçqunlar altından, dağılan və yanan binalardan, qaz, su və tüstü ilə dolmuş otaqlardan çıxarılması;
- Uçulmuş və zədələnmiş mühafizə qurğularının açılması və oradan adamların xilas edilməsi;
- Uçqunlar altında qalmış və süzücü-ventilyasiya qurğusu zədələnmiş mühafizə qurğularına hava verilməsi;
- Zədələnmiş adamlara ilk tibbi yardım və ilk həkim yardımını göstərilməsi və onların müalicə müəssisələrinə köçürülməsi;
- Əhalinin təhlükəli sahələrdən təhlükəsiz rayonlara çıxarılması
- Əhalinin sanitariya təmizlənməsi, paltarların, texnikanın, nəqliyyatın, mühafizə vasitələrinin, ərazinin və qurğuların, habelə ərzaq malları və xammalının, suyun və yemlərin zərərsizləşdirilməsi.

Xilasetmə işlərinin müvəffəqiyyətini təmin edən əsas prinsiplər bunlardır:

- 1) xilasetmə işləri aparacaq qüvvə və vasitələrin surətlə işə hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- 2) yaralıların xilas edilməsi işlərinə dərhal başlanılması.
- 3) qüvvə və vasitələrdən ilk növbədə iş sahələrində, yaralıların daha çox olduğu ehtimal edilən yerlərdə istifadə edilməsi;
- 4) mexanizasiya və avtomatika vasitələrinin səmərəli tətbiq edilməsi və dəstələrdən onların ixtisası və təminatı üzrə istifadə olunması;
- 5) xilasetmə işlərinin fasiləsiz surətdə aparılması, radiasiya səviyyəsindən və yaranmış digər şəraitdən asılı olaraq növbələr üzrə iş müddəti 2 saatdan 12 saatadək müəyyən edilir.
- 6) X və DTİ yerinə yetirilərkən bütün təhükəsizlik tədbirlərinə riayət edilməsi.

Digər təxirəsalınmaz işlər - xilasetmə işlərinin aparılmasına şərait yaratmaq, eləcə də kommunal təsərrüfat, energetika, nəqliyyat və rabitə şəbəkələrində qəza nəticələrini məhdudlaşdırmaq və aradan qaldırmaqla obyektin fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə yerinə yetirilir.

Belə işlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) uçqunlarla tutulmuş yerlərdə zəhərlənməyə (çirklənməyə) məruz qalmış sahələrdə nəqliyyat üçün yol salmaq və keçidlər düzəltmək;
- 2) xilasetmə işlərinin icrasına imkan yaratmaq üçün qaz enerji, su təchizatı, kanalizasiya və texnoloji şəbəkələrdə qəzaları məhdudlaşdırmaq;
- 3) uçulub tökülmək qorxusu törədən və hərəkətə eləcədə işlərin təhlükəsiz aparılmasına mane olan konstruksiyaların bərkidilməsi və ya tamamilə dağıdılması;
- 4) xilasetmə işlərinin aparılmasını təmin etmək məqsədilə, zədələnmiş və ya dağıdılmış rabitə xətlərini, kommunal-enerji şəbəkələrini təmir və bərpa etmək;
- 5) düşmənin ehtimal olunan təkrar zərbələrindən, təbii fəlakətlərdən qorunmaq üçün zədələnmiş mühafizə qurğularını təmir və bərpa etmək.

41. Zərərsizləşdirmənin növləri.

Zərərsizləşdirmə - yoluxmuş (zəhərlənmiş) səthlərin üzərində dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiya işlərinin aparılmasıdır.

Dezaktivasiya - çirklənmiş əşyaların səthindən radioaktiv maddələri kənar etməklə zəhərlənmənin təhlükəsiz dərəcəyədək azaldılmasıdır.

Deqazasiya - zəhərləyici və qəza təhlükəli kimyəvi maddələrin məhv edilməsi (neytrallaşdırılması) və ya onların səthlərdən kənar edilməsidir. Bu zaman əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, zəhərlənmə baş verməsin və yaxud zəhərlənmə yol verilən təhlükəsiz normayadək azaldılsın.

Dezinfeksiya - xəstəlik törədən mikroorqanizmlərin məhv edilməsi, toksinlərin zərərsizləşdirilməsidir.

Dezinseksiya - düşmənlər tərəfindən infeksiya xəstəlikləri yayan daşıyıcılar tətbiq edildikdə həşəratların tələf edilməsi üçün dezinfeksiya tədbirləri həyata keçirilir.

Deratizasiya - infeksiya mənbəyi olan və onu yayan gəmiricilərin tələf edilməsidir.

İnsanların sanitar təmizlənməsi - insanların dəri səthindən və göz qişalarından radioaktiv, zəhərləyici və bakterioloji maddələrin təmizlənməsidir (kənarlaşdırmaq).

İnsanların sanitar təmizlənməsi zamanı onların paltarlarının zərərsizləşdirilməsi işlərini yerinə yetirməkdən- dezaktivasiyadan, deqazasiyadan və dezinfeksiyadan ibarətdir.

Xüsusi təmizləmə işləri yerinə yetirmə şəraitindən, vaxtın və vəsaitlərin olmasından asılı olaraq, zərərsizləşdirmə və sanitar təmizlənmə qismən və tam həcmdə yerinə yetirilə bilər.

Qismən təmizləmə profilaktik xarakter daşıyır, adətən zəhərlənmə ocaqlarında görülən işləri dayandırmadan yerinə yetirilir və çirklənmənin dərəcəsini azaltmağa xidmət edir.

Tam xüsusi təmizləmə insanlar, texnika zəhərlənmə ocaqlarından çıxarıldıqdan sonra, xüsusi avadanlıqlı məntəqələrdə səthləri zəhərlənmədən tamamilə təmizləmək məqsədilə həyata keçirilir.

Dezaktivasiya vəsaitləri və məhlulları.

Məlumdur ki, yerüstü nüvə partlayışı zamanı əmələ gəlmiş radioaktiv toz əsasən aktiv olmayan daşıyıcıdan - üzərində radioaktiv izotoplar toplanmış toz - torpaqdan ibarətdir. Həmin izotopları daşıyıcının üzərindən yuyaraq və ya dezaktivasiya vasitələri ilə təmizləmək (kənarlaşdırmaq) çətindir. Buna görə zəhərlənmiş obyektlərin dezaktivasiyanın tamlığı daşıyıcının hissəciklərinin zəhərlənmiş obyektlərlə əlaqəsindən asılıdır və dezaktivasiya mümkün qədər çox obyektin üzərindən daşıyıcının uzaqlaşdırılmasından ibarətdir..

Radioaktiv çirklənmənin dezaktivasiya vasitələri ilə obyektin üzərindən təmizləmək (kənarlaşdırmaq) üsulları müxtəlifdir. Üsulların seçilməsi deqazasiya olunan obyektin xarakterindən, hazırlanmış materialdan, deqazasiya aparılan şəraitdən və tələb olunan vasitələrdən asılıdır.

Həmin üsullar xalq təsərrüfatı və kommunal - məişət sahələrində adi çirklənmələrin təmizlənməsində istifadə olunan təmizləmə vasitələrinin bəzi fiziki - kimyəvi proseslərinə əsaslanır.

42. Deqazasiya üsulları və onların xarakteristikası

Deqazasiya kimyəvi, fiziki-kimyəvi və fiziki üsullarla aparıla bilər.

Deqazasiyanın *kimyəvi üsulu* deqazasiya maddələrinin zəhərlənmiş obyektlərin üzərindəki zəhərləyici maddələrlə kimyəvi əlaqələrə qoşulmasına əsaslanır. Nəticədə qeyri-toksik birləşmələr əmələ gəlir

Deqazasiyanın bu üsulu zəhərlənmiş yerlərin deqazasiya məhlulları (suspensiya), yaxud DTS QK (xlorlu əhəng) suslu sıyığı ilə təmizlənməsi vasitəsilə əldə edilir.

Bu üsulla deqazasiya zamanı xüsusi maşınların deqazasiya maddələrində isladılmış fırçalarından, əskilərdən və s. istifadə olunur. Zəhərlənmiş qurğuların xüsusən də ağac, dəri, toxuma əşyaları yuxarıdan aşağıya doğru istiqamətdə silib təmizləyirlər.

Zəhərləyici maddənin növü müəyyən edilməmişsə, zəhərlənmiş obyektləri əvvəlcədən 1-№-li deqazasiya məhlulu ilə təmizləyir, sonra isə 2-aş (2-bş) №-li deqazasiya məhlulundan istifadə edirlər.

Zəhərləyici maddənin növü müəyyən edilərsə, bu zaman iprit, V-qazı tipli zəhərləyici maddələri - 1-№-li deqazasiya məhlulundan, zoman tipli ZM-lə zəhərlənmədən 2-aş (2-bş) №-li deqazasiya məhlulundan istifadə olunmaqla deqazasiya edirlər.

1-№-li deqazasiya məhlulundan istifadə edildikdə reaksiyanın turşulu məhlulları və bu məhlulların artıq metal səthlərin güclü korroziyasına səbəb olur. Məhz buna görə bu məhluldan istifadə zamanı təmizlənmiş metal səthlər 2-aş №-li deqazasiya məhlulu ilə silinməli, sonra təmizlənilib yağılanmalıdır.

1-№-li və 2-aş №-li məhlullar boyaq örtüklərini dağıdır. 2-aş №-li məhlul bundan əlavə, alüminium səthlərə də həmin cür təsir göstərir.

V-qaz və ipritlə zəhərlənmiş qurğu, texnika və avadanlıqları texniki vasitələrin köməyi ilə DTS QK suspensiyaları ilə deqazasiya etmək olar.

DTS QK suspensiyası DK-4 komplekti vasitəsilə də tətbiq edilərkən suspensiya avtomobilin mühərrikində işlənmiş qazların tərkibindəki karbon qazının hesabına turşulaşır. Nəticədə onun oksidləşdirici qabiliyyəti artır, reaksiya daha tez və dolğun keçir.

Deqazasiyanın *fiziki-kimyəvi* üsulu. Bu üsul yuyucu məhlullar yaxud həlledicilər vasitəsilə zəhərlənmiş səthdən ZM-in yuyulmasına əsaslanır.

Deqazasiyanın effektivliyinə görə, xüsusən də ZM-i qatı resepturalarının deqazasiyası zamanı, yuyucu məhlullar deqazasiya məhlullarına nisbətən zəifdir. Amma yuyucu məhlulların istifadəsində də obyektlərin ilkin zəhərlənmə dərəcəsi 10-100 dəfə azalır, bəzən tam təmizlənilir.

Həlledicilərdə deqazasiya ZM zəhərsizləşdirilmir, amma həll olunub həlledicilərlə birlikdə zəhərlənmiş səthdən xaric olunur. Həlledicilərdən benzin, ağ neft, dizel yanacağı, dixloreten, spirt daha çox işlədilir. Dixloreten zəhərlidir və onu qapalı yerlərdə işlətmək olmaz.

Deqazasiyanın *fiziki üsulu* yüksək temperaturu qaz axınının təsiri şəraitində zəhərlənmiş səthlərdən ZM-in buxarlanması və qismən parçalanmasına əsaslanır. Bu üsul istilik maşınları vasitəsilə aparılır.

43. Dezinfeksiyanın növləri, onun aparılması üsulları və vasitələri

Dezinfeksiya və yoluxucu xəstəlik törədicilərinin zərərsizləşdirilməsi adamları əhatə edən mühitdəki yoluxucu xəstəlik törədən mikrobların məhv edilməsinə yönəldilmiş xüsusi tədbirlər kompleksidir.

Dezinfeksiyanın xüsusi növləri sayılan dezinfeksiya buğumayaqlı həşəratın və gənələrin bu yoluxucu xəstəlik yayıcılarının məhv edilməsinə, deratizasiya isə epidemioloji cəhətdən təhlükə törədən gəmiricilərin məhv edilməsinə deyilir.

Dezinfeksiyanın – profilaktika dezinfeksiyası, cari dezinfeksiya və son dezinfeksiya növləri olur.

Profilaktika dezinfeksiyası yoluxucu xəstəliklərin baş verməsi və ya ümumi istifadə olunan əşyalar vasitəsilə yoluxmanın keçməsi imkanlarının qarşısını almaq məqsədilə aparılır. Südün qaynadılması, çirkab suların, zibilin, ümumi istifadə yerlərinin, xəstəxanalarda alt və üst paltarların, qatarlarda yataq ləvazimatının müntəzəm surətdə zərərsizləşdirilməsi belə tədbirlərdəndir.

Cari dezinfeksiya – xəstənin yatağı yanında yoluxmanın yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə keçirilir (xəstənin ifrazatını və ondan yoluxan əşyaların zərərsizləşdirilməsi və s. kimi tədbirlər).

Son dezinfeksiya yoluxma ocağında xəstə təcrid ediləndən, xəstəxanaya qoyulandan, sağalandan və ya öləndən sonra yoluxma ocağını xəstəlik törədicidən tam surətdə təmizləmək məqsədilə keçirilir.

Göstəricidən asılı olaraq dezinfeksiya işləri mexaniki, fiziki və ya kimyəvi üsulla və zərərsizləşdirmə vasitələrindən istifadə edilməklə yerinə yetirilir.

Mexaniki üsul – bina və avadanlığın yaş əski ilə silib təmizlənməsindən, otaqların tozsoranla tozdan təmizlənməsi, binaların ağardılması və rənglənməsindən, əllərin yuyulmasından ibarətdir. Bu vasitələrlə bina və paltarlar mikroblardan 50-70% təmizlənir.

Fiziki dezinfeksiya üsulu və vasitələri daha sadə və asandır. Bu məqsədlə günəş şüalarından, ultrabənövşəyi şüalardan, qızdırılmış ütüdən, zibilin yandırılması üsulundan, quru qızmar havadan və su buxarlarından, habelə qaynatma üsulundan istifadə olunur.

Kimyəvi üsulda isə kimyəvi maddələrdən istifadə olunur. Bir sıra kimyəvi maddələr mikrobun hüceyrələrinə məhvedici təsir göstərir. Aşağıdakı sadalanan maddələr dezinfeksiya üçün daha geniş istifadə olunur.

Kalsium hipoxloridin üçdə iki əsas duzu (DTS QK) – 2.5 faizli məhlul halında binaları, zibil quyularını, yük vaqonlarını, torpağı və s. zərərsizləşdirmək üçün tətbiq edilir.

Lizol – 3-5 faizli məhlul halında maye ifrazatları, binaları, dəri və rezin məmulatları, ayaqqabıları, əlləri zərərsizləşdirmək, alt və üst paltarları islatmaq üçündür.

Formalin – formaldehidin 40 faizli suda məhluludur. Dezinfeksiya kameralarında dəri və xəz əşyaları zərərsizləşdirmək, toxumaları məhv etmək üçün işlədilir.

44. Dezaktivasiya və onun əsas məqsədi.

Dezaktivasiya – qurğulardan, binalardan, paltardan, sudan, qida məhsullarından və s. radioaktiv maddələrin təmizlənməsidir.

Radioaktiv yoluxma zonasından çıxdıqdan sonra təcili surətdə dezaktivasiya, yəni, radioaktiv tozu kənar etmək lazımdır. İnsan bədənindən radioaktiv maddələrin kənar edilməsi sanitar təmizlənməsi ilə həyata keçirilir.

Dezaktivasiya nüvə istehsalında, radioaktiv izotoplarla iş zamanı təhlükəsizlik qaydalarına riayət edilmədikdə, radioaktiv tullantılar daşınarkən baş verən qəzalardan sonra ətraf mühitin radioaktiv çirklənməsi zamanı həyata keçirilir. Müharibə dövründə dezaktivasiya tədbirləri düşmənin nüvə silahının tətbiqindən sonra nəticələrin aradan qaldırılması zamanı həyata keçirilir. Bundan da əlavə, radioaktiv maddələrlə işləyən heyətin dezaktivasiyası planlı şəkildə daima həyata keçirilir.

Radioaktiv yoluxma ilə mübarizədə radioaktiv maddələrin obyektlərin üzərindən kənar edilməsi yeganə yoldur. Bu onunla izah olunur ki, radioaktiv maddələrdə elementlərin radioaktiv bölünməsi baş verir. Bölünmənin sürətini artırmaq və ya azaltmaq mümkün deyil, radioaktiv maddələri mikroorqanizmlər kimi məhv etmək və ya kimyəvi maddələr kimi neytrallaşdırmaq mümkün deyil.

Dezaktivasiyanın əsas məqsədi – radioaktiv maddələrlə yoluxma səviyyəsinin maksimal dərəcədə azaldılmasıdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün fiziki və kimyəvi metodlardan istifadə olunur. Yoluxmuş əşyaların (qurğuların) səthi ilə zəif əlaqədə olan radioaktiv maddələri, məsələn, obyektin üzərinə düşmüş radioaktiv tozu fiziki metod ilə kənar edirlər (tozu su ilə yumaq, parça ilə silmək, çırpmaq və s.). Dezaktivasiyanın fiziki metdoları az effektiv olduqda, yəni radioaktiv maddələr yoluxmuş əşyalarla (qurğularla) möhkəm əlaqədə olduqda kimyəvi metodlardan (turşuların, qələvilərin, yuyucu vasitələrin və s. radioaktiv maddələrlə əlaqədə olduqda su ilə rahat təmizlənen digər birləşmələrin tətbiqi) istifadə olunur.

Paltarların ən sadə dezaktivasiya yolu – silkələmə, tozu taxta ilə çırpma, fırça, tozsoran ilə təmizləmə, bu üsulların az effektivliyi zamanı, yuyucu vasitələrlə xüsusi çamaşırxanalarda yuyulmadır.

Suyun dezaktivasiyası üçün bioloji süzgəclərdən istifadə olunur. Yaxşı qablaşdırılmış məhsulların dezaktivasiyası üçün onları yuyurlar, qablaşdırılmamış məhsulların dezaktivasiyası üçün isə onların üst səthlərini soyurlar. Azqıymətli və kiçik miqdarlı məhsulları məhv edirlər.

Dezaktivasiyanın həyata keçirilməsinə nəzarət dozimetrik və radiometrik cihazlarla yerinə yetirilir.

Dezaktivasiyanı həyata keçirən şəxslər mühafizə vasitələrindən istifadə etməli, paltarın radioaktiv yoluxmasına vaxtaşırı dozimetrik nəzarəti yerinə yetirməli və dezaktivasiyanı keçirdikdən sonra tam sanitar təmizlənməlidir.

45. Tam və qismən sanitariya təmizlənməsi.

Radiasiyalı, kimyəvi və bioloji təhlükəli obyektlərdə qəzalar baş verdikdə və kütləvi qırğın silahları (nüvə, kimyəvi, bioloji) tətbiq edildikdə insanların dərisi, paltarları, texniki vasitələr, binalar, mühafizə qurğuları və ərazi radioaktiv, kimyəvi, güclü təsirli zəhərli maddələr və bioloji vasitələrlə zəhərlənə bilər.

Radioaktiv maddələrin təsiri bir neçə gün ərzində, damcı şəklində olan zəhərləyici maddələr bir neçə gün, soyuq vaxtlarda isə bir neçə həftə və ay davam edir. Bioloji vasitələrin təsir müddəti bir neçə gün və ay ola bilər.

Adamlar zəhərləndikdə sanitariya təmizlənməsi, ərazilər, qurğular, binalar, texniki vasitələr xüsusi təmizləmə keçməlidirlər. Sanitariya təmizlənməsi – adamların bədəninin və paltarlarının zəhərlənməldən təmizləməkdən ibarətdir. Bu təmizləmə qismən və tam ola bilər.

Qismən təmizləmə zədələnmə ocaqlarında və yaxud onlardan çıxandan sonra vaxt az olduqda bədənə açıq hissələrini müstəqil təmizləməklə bitir. Radioaktiv maddələrlə zəhərləndikdə qismən sanitariya təmizləmə bu ardıcılıqla aparılır:

- əlehqazı (respiraturu) çıxarmadan üst paltarları çıxarıb silirlər, süpürürlər və çırpırlar;
- ayaqqabıları yaş əski ilə silir və yaxud yuyurlar;
- əlehqazların (resiraturun) çantasını silirlər, üzli borucuğunu, qutusunu yaş əski ilə silirlər;
- əlehqazı (respiratoru), əlcəkləri çıxarıb üzü, boynu, əlləri təmiz su ilə yuyub, ağzı və boğazı qarqara edirlər.

İnsanların dərisi və paltarı damcı – maye halında zəhərləyici maddələrlə zəhərləndikdə qismən sanitariya təmizlənməsi təcili olaraq yerinə yetirilir. Bunun üçün kimya əleyhinə paketin və ya maya ilə isladılmış tənzip dəsmalla, dərinə, paltarı və əleyhqazın üzünü sürtmək lazımdır.

Tam təmizləmə vaxt çox olduqda zədələnmə ocaqlarından çıxandan sonra, sanitariya yuma məntəqəsində aparılır. Bu vaxt adamların bədəni isti su ilə, sabunla və hamam lifi vasitəsilə yuyulur.

Xüsusi təmizləmə dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiyadan ibarətdir.

46. Fövqəladə hadisələr zamanı idarə edilmə və idarəetmə məntəqələri.

Sülh və müharibə dövrlərində mühafizə tədbirlərinin vaxtında və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin edən başlıca şərtlərdən biri – FHN –nin mülki müdafiə qüvvələrinin düzgün idarə edilməsidir.

İdarəetmənin mahiyyəti – MM rəhbər və qərargahının özlərinə tabe olan qüvvələrə daim rəhbərlik etməsindən, onların fəaliyyətini qarşıda duran vəzifələrinin icrasına yönəltməkdən ibarətdir.

Mülki müdafiənin idarə edilməsi üzrə əsas vəzifələr bunlardır:

- MM tədbirlərinin və dəstələrinin fəaliyyətinin əvvəlcədən planlaşdırılması, bu planların vaxtaşırı olaraq dəqiqləşdirilməsi;
- sülh və müharibə dövrlərində fövqəladə hallar baş verərkən yaranmış vəziyyət barədə məlumatların fasiləsiz surətdə toplanması və öyrənilməsi;
- fəaliyyət üçün vaxtında qərar qəbul edilməsi və onun icraçılara çatdırılması;
- qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili və görülməli işlərin hərtərəfli təmin və təhziz olunması;
- iş tapşırıqlarının tabelikdəkilər tərəfindən vaxtında icra edilməsinə nəzarət və onlara lazımı yardım göstərilməsi;
- MM dəstələrində və qərargahlarında şəxsi heyətin yüksək mənəvi – psixoloji ovqatının saxlanması.

Ehtimal olunan hərbi münaqişələrinin xarakterindən, ölkədə xalq təsərrüfatının vəziyyətindən və s. amillərdən asılı olaraq hazırda idarəetmə fəaliyyətinə yüksək tələblər verilir. Bundan ən əsası aşağıdakılardır:

-idarəetmə qabiliyyətli olmalıdır. Bu MM rəhbərlərinin inamla qərar qəbul etmək bacarığından və qərarın tabelikdəkilər tərəfindən icrasına qətiyyət və inadla nail olmasından ibarətdir.

-idarəetmə çevik olmalıdır. Bu, vəziyyətin dəyişməsinin operativ və çevik surətdə nəzərə alınması deməkdir.

-idarəetmə fasiləsiz və dayanıqlı olmalıdır; yəni bu sistem sülh və müharibə dövrlərindəki hər cür fəvqəladə hallarda tabelikdəki qüvvələrin fəaliyyətinə fasiləsiz rəhbərlik etməyə imkan verməlidir.

-idarəetmə prosesində məxfilik rejiminə (xüsusən hərbi dövrdə) ciddi riayət edilməlidir.

-idarəetmə işinə verilən ən əsas tələblərdən biri – onun bütün vəsilələrin – rəhbər heyətin, idarəetmə orqanlarının digər heyətlərinin, rabitə və xəbərdarlıq vasitələrinin və s. fəaliyyətə daimi hazır saxlanmasıdır.

47. İdarəetmə məntəqələrinin təyinatı və yerləşdirilməsi.

Təyinatına və yerləşməsinə görə idarəetmə məntəqələri üç qrupa bölünür:

-ərazi idarəetmə məntəqələri;

-sahə idarəetmə məntəqələri;

-mülki müdafiənin hərbi hissələrində yaradılan idarəetmə məntəqələri.

İdarəetmə məntəqələrinin aşağıdakı növləri vardır:

-şəhər ehtiyat idarəetmə məntəqələri – şəhər ərazisində, obyektlərdən kənarında yerləşdirilir.

-şəhərdənkənar ehtiyat idarəetmə məntəqələri - dərəcəli şəhərlərin və obyektlərin ehtimal olunan dağıntılar zonasından və subasma təhlükəsi olan zonadan kənarında yerləşdirilir;

-köməkçi idarəetmə məntəqələri – keçirilən MM tədbirlərinin və MM qüvvələrinin ehtiyat idarəetmə məntəqələrindən idarə edilməsi çətinləşdikdə və ya mümkün olmayan hallarda yaradılır;

-səyyar idarəetmə məntəqələri – ehtiyat idarəetmə məntəqələrinin əsas tərkib hissəsidir. Sülh və müharibə dövründə, MM qüvvələrinin hərəkəti zamanı, onlara bilavasitə rəhbərliyi təmin etmək üçün yaradılır;

-hava idarəetmə məntəqələri – “Azərbaycan hava yolları” konserninin təyyarə və vertolyot bazalarında təşkil olunur.

İdarəetmə məntəqələri burada yerləşən idarəedici heyətin fəvqəladə hallarda fasiləsiz işini, normal həyat fəaliyyətini və etibarlı mühafizəsini təmin etməlidir.

Bir sıra MM rəhbərləri üçün idarəetmə məntəqələri əvvəlcədən tikilmiş mühafizə qurğularında təşkil olunur.

İdarəetmə məntəqələri, rabitə qovşaqlarının və ümumdövlət rabitə şəbəkəsinin imkanlarından maksimum istifadə edilməsi nəzərə alınmaqla tikilir və avadanlıqla təmin olunur.

İdarəetmə məntəqələri adətən aşağıdakı otaqlardan ibarət olur:

-MM rəhbərinin iş otağı;

- digər heyət, yəni operatorlar və telefonçu – operatorlar yerləşən operativ iş otağı;
- xidmət rəislərinin (mütəxəssislərin) iş otağı;
- rabitəçilər qrupu yerləşən rabitə qovşağı;
- növbələrlə dincəlmə otağı;
- idarəetmə məntəqəsinin heyəti üçün fərdi mühafizə vasitələri, ərzaq, su ehtiyatları və s. saxlanılan otaq;
- sanitariya qovşağı.

48. MM – də rabitənin növləri və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri.

Rabitə - idarəetmə sisteminin tərkib hissəsidir və onun əsas vasitələrindən biridir. Rabitə olmadan fasiləsiz və çevik idarəetmə mümkün deyil. Xüsusən, fəvqəladə hallar yaranan dövrdə, müharibə vaxtı, habelə təbii fəlakətlər və güclü istehsalat qəzaları baş verən şəraitdə rabitə çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də MM – in bütün vasitələrində - obyektlərdə, rayon və şəhərlərdə, respublikada onun rəhbərinin qərarları ilə müvafiq rabitə və xəbərdarlıq sistemləri təşkil edilir.

Bütün səviyyələrdən olan rabitə sisteminin əsas vəzifələri – tabelikdəkilərin fasiləsiz idarə edilməsini, qarşılıqlı fəaliyyətin təşkil olunması və saxlanmasını, həmçinin sərəncamların, siqnalların və məlumatların vaxtında verilməsi və qəbul olunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Rabitə - yuxarı təşkilatın rəhbəri, tabelikdəki qüvvələr və qoşunlar, həmçinin qarşılıqlı fəaliyyət göstərən orqan və qüvvələr arasında təşkil edilir.

Rabitə sistemi işə daim hazır vəziyyətdə saxlanmalı, informasiyanın etibarlı surətdə fasiləsiz, dəqiq və tez çatdırılmasına imkan verilməlidir.

Rabitənin təşkili üçün radiotelefon (məftilli rabitə), səyyar və siqnalla rabitə vasitələrindən istifadə olunur. Bunlara rabitənin növləri deyilir.

Radio və telefon rabitə növü ən mürəkkəb şəraitdə belə, istənilən məsafədəki çoxlu orqanlarla, eyni zamanda və dərhal rabitə yaradıb əlaqə saxlamağa imkan verir.

Məftilli rabitə vasitələrindən isə həm sülh, həm də hərbi dövrdə mülki müdafiənin bütün vasitələrindən daha geniş istifadə olunur.

Səyyar rabitə vasitələri xüsusən xilasetmə işləri aparılan vaxt cürbəcür operativ sənədləri, şifahi sərəncamları, məlumat və xəbərləri icraçılara, eləcə də yuxarı qərargahlara çatdırmaq üçündür. Səyyar rabitə vasitəsi kimi təyyarələrdən, vertolyotlardan, avtomobillərdən və digər nəqliyyat vasitələrindən, bir sıra hallarda isə hətta piyadalardan da istifadə edilə bilər.

Siqnalla rabitə vasitələrindən - əhalini xəbərdar etmək, habelə göstəriş və siqnalları təkrar vermək məqsədilə istifadə olunur. Siqnal vasitələri elektrik və əl sirenalarından, siqnal raketlərindən, yəni işıq və səs siqnalı verən vasitələrdən ibarətdir.

Xəbərdarlıq müvafiq MM rəhbərinin və yaxud yuxarı qərargahın göstərişlərinə əsasən təşkil edilir.

49. Obyektlərdə və şəhərlərdə (rayonda) rabitə sisteminin təşkili.

Rabitə sistemi əmin əmanlıq dövründə mövcud olan rabitə qovşaqları, stansiyaları və xətlərindən, eləcə də MM qərargahlarının tabel rabitə vasitələrindən istifadə olunmaqla təşkil edilir.

Şəhərin (rayonun) ərazisində vahid MM rabitə sistemi yaradılmalıdır. Buna bütün mövcud qüvvə və vasitələri, o cümlədən də dolayı rabitə xətlərini bir mərkəzdə (MM rabitə xidmətində) cəmləşdirmək, onlara rəhbərliyi mərkəzləşdirilmiş halda planlaşdırmaq və rabitənin bütün növlərindən kompleks halında istifadə etməklə nail olmaq mümkündür.

Şəhərin (rayonun) rabitə xidməti imkan verməlidir ki, MM rəhbərləri öz idarəetmə məntəqələrindən tabelikdəki təşkilatların və mülki müdafiə qərargahları, ərazi MM dəstələrinin komandirləri, kəşfiyyat orqanları, əhalini köçürmə (qəbuletmə), həmçinin hər cür təhlükəli hallar barədə vəzifəli şəxsləri və bütün əhalini vaxtında xəbərdar etmək mümkün olsun.

Obyektlərdə də rabitənin rolu və əsas vəzifələri mahiyyətə şəhərdə (rayonda) olduğu kimidir. Burada rabitə sistemi konkret olaraq müəssisənin rabitə qovşağını, obyekt idarəetmə məntəqəsinin rabitə qovşağını və MM dəstələrinin rabitə vasitələrini özündə birləşdirir.

İri müəssisələrdə rabitə qovşaqlarında, adətən, istehsalat avtomat – telefon stansiyası (İATS), radioyayım qovşağı, texnoloji rabitə xətləri (sexlərdə, şöbələrdə dispetçer rabitəsi) olur.

Obyektlərin idarəetmə məntəqələrindəki rabitə qovşağında isə kommutator (telefon stansiyası) radiorabitə vasitələri (əsasən ultraqırsadalğa), siqnal vasitələri, vacib obyektlərdə isə həmçinin son bloklu xəbərdarlıq cihazı olmalıdır.

Hərbiləşməmiş MM dəstələrinin rabitə vasitələri – müxtəlif tipli telefon aparatlarından, telefon kabelindən, ultraqırsadalğa radiostansiyalardan və tabel üzrə verilən digər avadanlıqdan ibarətdir.

Rabitə xidmətlərini icra etmək üçün obyektlərdə, eləcə də MM dəstələrində rabitə qrupları və məntəqələri yaradılır. Bunların təşkilatı strukturu, şəxsi heyətinin sayı və avadanlıqla təchizat normaları yuxarı MM rəhbərləri tərəfindən müəyyən edilir. Obyektin rabitə sistemi MM – in bütün fəaliyyət məntəqələrində - yəni müəssisənin daimi yerləşdiyi yerdə, köçürülmüş fəhlə və qulluqçular məskunlaşan şəhərdənkənar zonada, MM qüvvələri zədələnmə ocaqlarına yürüş edərkən və xilasetmə işləri aparılan sahələrini etibarlı rabitə ilə təmin etməlidir.

50. Obyektlərdə və şəhərlərdə (rayonda) xəbərdarlıq sisteminin təşkili.

MM sistemində siqnalların və xəbərlərin verilməsi qaydası belədir; Xəbərdarlıq siqnallarının həm respublika MM qərargahı tərəfindən verilib regional bölmələrə, şəhərlərə və rayon mərkəzlərinə çatdırılması mümkündür, həm də siqnal, məlumat və xəbərlər şəhər rayon və obyekt MM qərargahlarının özləri tərəfindən verilə bilər.

Xəbərdarlıq sistemi obyektlərdə rəhbər heyətin, MM dəstələrinin və digər işçilərinin iş və işdənkənar vaxt xəbərdar edilməsi qaydasını müəyyən edən sənəddir.

Siqnal və sərəncamları tez çatdırmaq üçün vacib obyektlərin MM – in mərkəzləşdirilmiş avtomat xəbərdarlıq sisteminə qoşurlar.

Belə sistem obyektin özündə də yaradıla bilər.

Mərkəzləşdirilmiş avtomat xəbərdarlıq sisteminin tərkibi S – 40 və S – 28 elektrik sirenalarından, məsafədən idarəetmə və məcburi çağırış aparatlarından (Mİ - MCA) və rəbitə xətlərindən (kanallarından) ibarətdir.

S – 40 elektrik sirenası küçələrdə qoyulmaq üçündür, səsi 300 – 700 metrəndən eşidilir. S – 28 sirenası isə sənaye müəssisələrinin səs küylü sexlərində qoyulur.

Təhlükə potensialı obyektlər yerləşən sahələrdə isə, həmçinin lokal (məhəlli) xəbərdarlıq sistemi də yaradılmalıdır. Bu sistem obyektlərin və ərazinin vahid bir sturukturda birləşdirilmiş xəbərdarlıq vasitələrindən ibarətdir. Məqsədi – fəvqəladə hallar yarandığı barədə həmin obyektin işçilərini, habelə ehtimal olunan zəhərlənmə, yaxud fəlakətli subasma zonalarında yerləşən müəssisələrin, idarə və təşkilatların rəhbərlərini, eləcə də əhalini vaxtında xəbərdar etməkdir. Lokal xəbərdarlıq sisteminin quraşdırılması sxemi və iş prinsipi məsələn, kimyəvi təhlükəli obyektin radiotranslyasiya (radioyayım) qovşağı – buradan yaşayış məntəqəsinə əvvəlcədən çəkilmiş xüsusi kabel xətti və son xəbərvermə vasitələri – elektrik sirenaları, küçələrdəki səsucaldan cihazlar və mənzillərdəki radio reproduktorlar.

Lokal xəbərdarlıq sistemindən istifadə qaydası belədir:

“ Kimyəvi təhlükəli obyektə güclü təsirli zəhərli maddələrin ətrafa yayılması ilə baş verən qəza hallarında növbətçi dispetçerin fəaliyyət qaydası haqqında birtipli təlimat” mövcuddur. Bu sənədə görə, belə obyektlərdə fəvqəladə hallar yaranarkən müəssisənin növbətçi dispetçeri obyektəki bütün işçilərə, həmçinin 2,5 km – dək radiusda yerləşən digər müəssisələrin, idarə və təşkilatların rəhbərlərinə, eləcə də əhaliyə xəbər vermək üçün müstəqil olaraq qərara gəlmək səlahiyyətinə malikdir.